

**UNIVERSITATEA “OVIDIUS” CONSTANȚA  
I.O.S.U.D. – ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE UMANISTE  
DOMENIUL ISTORIE**

**RELATII POLITICO-DIPLOMATICE  
ÎNTRE ROMÂNIA ȘI ITALIA  
(1935-1940)**

**TEZĂ DE DOCTORAT  
- rezumat -**

**Coordonator științific:  
Prof.univ.dr. Valentin Ciorbea**

**Doctorand:  
Petre Marius-Liviu**

## CUPRINS

|                                                                                                                       |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| <b>Cuvinte Cheie</b> .....                                                                                            | p.2  |
| <b>Introducere</b> .....                                                                                              | p.3  |
| <b>Capitolul I:</b> Repere ale raporturilor româno-italiene de la sfârșitul Primului Război Mondial până în 1934..... | p.8  |
| <b>Capitolul al II-lea:</b> Conflictul italo-etioopian și România (1935-1936).....                                    | p.11 |
| <b>Capitolul al III-lea:</b> Europa în fața războiului. Relații româno-italiene (1937-1939).....                      | p.16 |
| <b>Capitolul al IV-lea:</b> România și Italia în perioada septembrie 1939-septembrie 1940 .....                       | p.25 |
| <b>Concluzii</b> .....                                                                                                | p.30 |
| <b>Bibliografie selectivă</b> .....                                                                                   | p.32 |

## Cuvinte cheie:

- România;
- Italia;
- *Il Duce*;
- Conferința de Pace de la Paris;
- Primul Război Mondial;
- Societatea Națiunilor;
- Marile Puteri;
- Al Doilea Război Mondial;
- Blocul Neutrilor;
- Pactul Ribbentrop-Molotov.

## INTRODUCERE

Prin complexitatea sa și prin urmările deosebit de importante care au influențat soarta Europei și implicit a României, perioada interbelică reprezintă una dintre cele mai sensibile etape din istorie. Din aceste motive, studierea relațiilor României cu Marile Puteri ale momentului în segmentul cronologic menționat, poate oferi explicații cu privire la configurația politicii externe de la București, în preajma prăbușirii „României Mari”.

Alegerea temei de față a avut la bază considerentul conform căruia, - începând cu războiul italo-etioopian, declanșat în toamna anului 1935 -, relațiile româno-italiene tind să se acutizeze în special datorită poziției ministrului român de externe, Nicolae Titulescu, în chestiunea aplicării de sancțiuni guvernului de la Roma. Atitudinea lui Nicolae Titulescu față de conflictul italo-etioopian a adus prejudicii României în contextul general al situației internaționale din anii 1935-1936. Deși, în principiu, ministrul român a procedat corect ca poziție generală, el s-a implicat prea mult în probleme ce depășeau posibilitățile reale ale României. Titulescu a acționat mai degrabă ca un reprezentant al Genevei și nu ca unul al Bucureștilor, poate și dintr-un exces de orgoliu. România și-a atras astfel resentimentele Italiei și a devenit tot mai izolată pe continentul european, în conjunctura în care, în a doua jumătate a anilor ‘30, rolul preponderent, mai ales în Balcani, îl vor avea statele revizioniste, în frunte cu Italia și Germania. Totodată, aliata tradițională a României, Franța, a renunțat la veleitățile de putere predominantă în Europa, scopul său prioritar fiind asigurarea propriei securități. Deși nu punem la îndoială capacitățile sale, Titulescu nu a știut să înțeleagă acest fenomen, care se profila deja în acei ani și a mizat totul pe o singură carte, cea a Societății Națiunilor.

De asemenea, anul 1940 reprezintă un alt an decisiv pentru raporturile româno-italiene, fapt relevat de rolul pe care l-a avut guvernul fascist condus de Mussolini în susținerea reală acordată Bucureștiului la începutul anului în problematica basarabeană și mai apoi în presiunile făcute asupra României pentru cedările teritoriale în favoarea U.R.S.S., Ungariei și Bulgariei.

Scopul principal al subiectului tezei de doctorat îl reprezintă analiza relațiilor politico-diplomatice româno-italiene între anii 1935-1940, în contextul difical al perioadei menționate. Pentru realizarea obiectivului au fost utilizate surse istorice inedite din arhive românești, dar și străine. În privința arhivelor românești un rol important l-au deținut documentele din *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe*, în principal fondurile *71/Italia* și *71/România*. În vederea întregirii imaginii asupra raporturilor dintre cele două state am folosit și *fondul 71/UR.S.S.*, dar și *fondurile 71/Ungaria și 71/Bulgaria* pentru a surprinde indirect,

relațiile româno-italiene și prin intermediul evoluțiilor politice de la Budapesta și Sofia, ambele diplomații din aceste capitale fiind puternic ancorate în politica externă a lui Mussolini. Un loc important am rezervat și documentelor din cadrul *Arhivelor Naționale Istorice Centrale*, utilizate fiind *fondurile Constantin Argetoianu (1883-1935)*, *Nicolae Titulescu (1836-1971)*, *Alexandru Averescu (1913-1938)* și *Președinția Consiliului de Miniștri (1859-1940)*. Izvoarele inedite sunt întregite de documente din *Arhivele Naționale ale Ungariei*, mai precis din *fondul K63*, cel care cumulează actele diplomatice. Aceste documente reprezintă o sursă importantă pentru a demonstra dualitatea discursului politicii externe a lui Mussolini, care, pe de o parte se declara „apărător al latinității” în estul Europei, iar pe de altă parte susținea deschis revizionismul maghiar.

Indispensabile în studierea problematicii s-au dovedit și volumele de documente publicate dintre care amintim *I Documenti Diplomatici Italiani*<sup>1</sup>, *Documents on British Foreign Policy*<sup>2</sup> sau *Documents Diplomatiques Français*<sup>3</sup>. În special documentele diplomatice italiene reprezintă o resursă utilă, destul de puțin exploatată de către istoriografia română, cu precădere pentru perioada studiată (1935-1940). Întâlnim aici documente de primă mână cu privire la politica dusă de Mussolini, atât pe plan extern, cât și pe plan intern, ceea ce poate genera o imagine cât mai completă a ceea ce a însemnat regimul fascist, ambițiile de mare putere ale Italiei și consecințele - pentru Europa în general și pentru România în particular - ale politicii duse de Roma. Pentru înțelegerea complexității relațiilor externe internaționale

---

<sup>1</sup> *I Documenti Diplomatici Italiani settima serie: 1922-1935, vol.I (13 ottobre-26 aprile 1923)*, Istituto Poligrafico Italiano, Libreria dello stato, Roma, 1953; *vol.II (27 aprile 1923-22 febbraio 1924)*, Roma, 1955; *vol.III (23 febbraio 1924-14 maggio 1925)*, Roma, 1959; *vol.IV (15 maggio 1925-6 febbraio 1927)*, Roma, 1962; *vol.V (7 febbraio-31 dicembre 1927)*, Roma, 1967; *vol. VII (13 settembre 1929-14 aprile 1930)*, Roma, 1972; *vol.IX (15 aprile-31 dicembre 1930)*, Roma, 1975; *vol.X (1 gennaio-4 settembre 1931)*, Roma, 1978; *ottava serie: 1935-1939, vol.XII, 23 maggio-11 agosto 1939*, Roma, 1952.

<sup>2</sup> *Documents on British Foreign Policy (1919-1939), 1<sup>st</sup> series, vol.V*, His Majesty's Stationery Office, London, 1954; *vol.VIII*, London, 1958; *vol.XII*, London, 1962; *vol.XXIV*, London, 1983; *2<sup>nd</sup> series, vol.I*, London, 1946; *vol. XV*, London, 1961; *vol. XVI*, London, 1962; *3<sup>rd</sup> series, vol.II*, London, 1950; *vol.IV*, London, 1951; *vol.V*, London, 1952.

<sup>3</sup> *Documents Diplomatiques Français (1932-1939), 1<sup>er</sup> serie (1932-1935), tome I (19 juillet-4 novembre 1932)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1964; *tome II (15 novembre 1932-17 mars 1933)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1966; *tome IV (16 juillet-12 novembre 1933)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1968; *tome VI (13 mars-26 juillet 1934)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1972; *tome VIII (1<sup>er</sup> novembre 1934-15 janvier 1935)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1979; *tome IX (16 janvier-13 mars 1935)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1980; *tome X (24 mars-31 mai 1935)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1981; *tome XI (1<sup>er</sup> juin-20 aout 1935)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1982; *tome XII (21 aout-15 octobre 1935)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1984; *2<sup>e</sup> serie (1936-1939), tome I (1<sup>er</sup> janvier- 31 mars 1936)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1963; *tome II (1<sup>er</sup> avril-18 juillet 1936)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1964; *tome IV (20 novembre 1936-19 février 1937)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1967; *tome V (20 février-31 mai 1937)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1968; *tome VI (1<sup>er</sup> juin-20 septembre 1937)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1970; *tome VII (29 septembre 1937-16 janvier 1938)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1972; *tome VIII (17 janvier-20 mars 1938)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1973; *tome XI (3 septembre-2 octobre 1938)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1977; *tome XII (3 octobre-30 novembre 1938)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1978; *tome XIV (1<sup>er</sup> février-15 mars 1939)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1980; *tome XVI (1<sup>er</sup> mai-24 juin 1939)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1983; *tome XVII (25 juin-12 aout 1939)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1984; *tome XVIII (13-25 aout)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1985.

din perioada interbelică sunt importante și documentele diplomatice maghiare<sup>4</sup> care ne oferă și o altă perspectivă a politicii externe italiene și a intereselor Romei pentru bazinul danubian și Balcani.

O sursă deloc de neglijat o constituie numeroasele lucrări memorialistice și jurnalele, publicate în cea mai mare parte după 1990 și care sunt deosebit de importante nu numai în studierea, ci și în înțelegerea în profunzime a relațiilor româno-italiene în cele mai intime aspecte. Dintre acestea cele mai relevante sunt cele semnate de importanți oameni politici ai vremii, printre care Constantin Argetoianu<sup>5</sup>, Raoul Vasile Bossy<sup>6</sup>, Galeazzo Ciano<sup>7</sup>, Grigore Gafencu<sup>8</sup>, Mihail Manoilescu<sup>9</sup>, Valeriu Pop<sup>10</sup>, Nicolae Titulescu<sup>11</sup> și nu în ultimul rând regele Carol al II-lea<sup>12</sup>.

De o importanță majoră este și presa din perioada anilor interbelici care, într-o majoritate zdrobitoare s-a situat de partea apărării *statu-quo*-ului teritorial. Analizând ziarele apărute în Bucureștii anilor '20-'30 ne putem face o imagine cât mai aproape de realitate, cu privire la percepția societății românești față de evenimentele politice majore ale acelor vremuri.

Din punctul de vedere al istoriografiei, relațiile româno-italiene în întreaga perioadă interbelică nu au fost abordate decât indirect, existând pentru multă vreme o singură sinteză, respectiv lucrarea lui Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu și Gheorghe Nicolescu (*Relații politico-diplomatice și militare româno-italiene, 1914-1947*)<sup>13</sup>. Beneficiind de un registru amplu de izvoare inedite, interne, dar și externe (engleze, americane, germane și italiene),

---

<sup>4</sup> *Diplomaciai Iratok Magzarosyag Kulpolitikajahoz (1936-1945)*, vol.II, Akademiai Kiado, Budapest, 1965; vol. III, Akademiai Kiado, Budapest, 1970; vol. IV, Akademiai Kiado, Budapest, 1972; vol. V, Akademiai Kiado, Budapest, 1982.

<sup>5</sup> Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol.I (2 februarie 1935-31 decembrie 1936), Editura Machiavelli, București, 1998; vol.II (1 ianuarie-30 iunie 1937), Editura Machiavelli, București, 1999; vol.III (1 iulie-31 decembrie 1937), Editura Machiavelli, București, 2001; vol.IV (1 ianuarie-30 iunie 1938), Editura Machiavelli, București, 2002; vol.V (1 iulie-31 decembrie 1938), Editura Machiavelli, București, 2002; vol.VI (1 ianuarie-30 iunie 1939), Editura Machiavelli, București, 2003; vol. VII (1 iulie-20 noiembrie 1939), Editura Machiavelli, București, 2003; vol. VIII (1 ianuarie-21 iulie; 25 octombrie-31 decembrie 1940), Editura Machiavelli, București, 2007.

<sup>6</sup> Raoul Vasile Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol.I (1918-1937), vol.II (1938-1940), Editura Humanitas, București, 1993.

<sup>7</sup> Galeazzo Ciano, *Jurnal politic*, Editura Elit, București, f.a.

<sup>8</sup> Grigore Gafencu, *Ultimele zile ale Europei*, Editura Militară, București, 1992.

<sup>9</sup> Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii (iulie-august 1940)* Editura Enciclopedică, București, 1991.

<sup>10</sup> Valeriu Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, Editura Enciclopedică, București, 1992; idem, *Amintiri Politice (1936-1945)*, Editura Vestala, București, 1999.

<sup>11</sup> Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, Editura Enciclopedică, București, 1994.

<sup>12</sup> Carol al II-lea, *Însemnări zilnice (1937-1953)*. Volumul II: 13 martie-15 decembrie 1939 (*Caietele 8-10*), Editura Scripta, București, 1997; Volumul III: 15 decembrie-7 septembrie 1940 (*Caietele 11-11A*), Editura Scripta, București, 1998; idem, *În zodia Satanei. Reflexiuni asupra politicii internaționale*, Editura Universitaria, București, 1994; idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice. Vol.I (1904-1939)*, Editura Curtea Veche, București, 2003.

<sup>13</sup> Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu, Gheorghe Nicolescu, *Relații politico-diplomatice și militare româno-italiene (1914-1947)*, Editura Intact, Craiova, 1999.

autorii abordează o gamă largă de probleme politice, diplomatice, militare, dar și economice. Cu toate acestea, fondurile de arhivă sunt numai în prea mică măsură referitoare la Italia, ceea ce poate dăuna unei abordări cât mai profunde a relațiilor dintre Roma și București. În aceeași ordine de idei, presa este folosită în special pentru momentul marcării vizitei generalului Averescu în Italia, în septembrie 1929<sup>14</sup>. Pe de altă parte, sursele din multiple destinații servesc scopului general de formare a unei priviri de ansamblu asupra politicii externe românești. Lucrarea reprezintă, cu toate acestea, o contribuție fundamentală la aprofundarea relațiilor bilaterale ale României pentru prima jumătate a secolului al XX-lea.

Apariția în 2011 a sintezei intitulată *Relații diplomatice româno – italiene. 1918-1940* și semnată de către diplomatul Lilian Zamfiroiu<sup>15</sup> se constituie într-o nouă contribuție la istoriografia problematicii raporturilor dintre cele două state în perioada interbelică, autorul fructificând anumite documente ce aparțin arhivelor diplomatice italiene și dovedind interes pentru cunoașterea perspectivei unor istorici italieni asupra modului în care au relaționat cele două state între cele două conflagrații mondiale.

Pentru perioada ce se constituie în obiectivul demersului de față, lucrarea amintită oferă unele indicii de perspectivă și unele documente inedite.

Abordarea minimală a relațiilor româno-italiene pentru perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial este compensată, într-o oarecare măsură, de existența a numeroase lucrări, studii și articole ce vizează politica externă a României în perioada interbelică și în care sunt abordate – tangențial – și legăturile dintre București și Roma. Extrem de utile sunt, dintre acestea, lucrările semnate de Gheorghe Buzatu (*Dosare ale războiului mondial (1939-1945)*<sup>16</sup>, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*<sup>17</sup>), Eliza Campus (*Mica Înțelegere*<sup>18</sup>), Ion Calafeteanu (*Revizionismul ungar și România*<sup>19</sup>), Ioan Chiper (*România și Germania nazistă*<sup>20</sup>), Valentin Ciorbea (*Din istoria secolului XX. Volumul I: 1918-1939*<sup>21</sup>), Viorica Moisuc (*Premisele izolării politice a României*<sup>22</sup>, *Istoria relațiilor internaționale până la jumătatea secolului al XX-lea*<sup>23</sup>, *Diplomația României și problema apărării*

---

<sup>14</sup> *Ibidem*, p.126.

<sup>15</sup> Lilian Zamfiroiu, *Relații diplomatice româno-italiene. 1918-1940*, București, Editura Tritonic, 2011.

<sup>16</sup> Gheorghe Buzatu, *Dosare ale războiului mondial (1939-1945)*, Editura Junimea, Iași, 1978.

<sup>17</sup> Idem, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial, vol.I*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

<sup>18</sup> Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, Editura Academiei Române, București, 1997.

<sup>19</sup> Ion Calafeteanu, *Revizionismul ungar și România*, Editura Enciclopedică, București, 1995.

<sup>20</sup> Ioan Chiper, *România și Germania nazistă. Relațiile româno-germane între comandamente politice și interese economice (ianuarie 1933-martie 1938)*, Editura Elion, București, 2000

<sup>21</sup> Valentin Ciorbea, *Din istoria secolului XX. Volumul I: 1918-1939*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2006.

<sup>22</sup> Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României*, Editura Humanitas, București, 1991.

<sup>23</sup> Eadem, *Istoria relațiilor internaționale până la mijlocul secolului al XX-lea*, Editura Fundației România de Măine, București, 2002.

*suveranității naționale în perioada martie-1938-mai 1940*<sup>24</sup>), etc.

În privința direcțiilor generale ale politicii externe italiene în perioada interbelică amintim și lucrările unor autori străini precum Mark Robson<sup>25</sup> și Paul Guichonnet<sup>26</sup>.

Lucrarea de față este structurată pe patru capitole:

Capitolul I: *Repere ale raporturilor româno-italiene de la sfârșitul primului război mondial și până în 1934* tratează relațiile dintre București și Roma, anterioare anului 1935, cu un accent deosebit pe anii 1926-1927. Atunci are loc maxima apropiere dintre România și Italia din întreaga perioadă interbelică, concretizată prin recunoașterea unirii Basarabiei cu România și încheierea unui „*pact de amicitie*” între cele două state.

Capitolul al II-lea: *Conflictul italo-etioopian și România (1935-1936)* abordează perioada cea mai critică din punctul de vedere al relațiilor româno-italiene. Atitudinea lui Nicolae Titulescu în favoarea sancțiunilor pentru Italia a atras resentimentele lui Mussolini, iar vehemența diplomatului român a fost reproșată și mai târziu, în preajma tragicelor evenimente din vara anului 1940.

Capitolul al III-lea: *Europa în fața războiului. Relații româno-italiene (1937-1939)* s-a constituit în analiza modului în care România a ajuns tot mai izolată în Europa, iar Italia a devenit vocea cea mai stridentă din grupul statelor revizioniste.

Capitolul al IV-lea: *România și Italia în perioada septembrie 1939-septembrie 1940* aduce în atenție complexul lanț de evenimente ce debutează cu începutul celui de-al doilea război mondial, în special rolul diplomației de la Roma în eșecul proiectului „blocului neutrilor” și dezmembrarea României Mari.

Analiza pe care o propunem nu are nici pe departe pretenția de a fi una exhaustivă, dat fiind complexitatea subiectului. S-a încercat însă o abordare cât mai obiectivă a unor relații dintre două state cu interese diferite în perioada interbelică, care au urmat direcții diferite nu doar în politica externă ci și în cea internă, dar care au și reușit uneori să găsească termeni pentru colaborare.

---

<sup>24</sup> Eadem, *Diplomația României și problema apărării suveranității naționale în perioada martie 1938-mai 1940*, București, Editura Academiei, 1971.

<sup>25</sup> Mark Robson, *Italia: liberalism și fascism*, Editura All, București, 1998.

<sup>26</sup> Paul Guichonnet, *Mussolini și fascismul*, Editura Corint, București, 2002.



# CAPITOLUL I

## REPERE ALE RAPORTURILOR ROMÂNÔ – ITALIENE DE LA SFÂRȘITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL PÂNĂ ÎN 1934

Dreptul primit de către națiunile imperiului rus de a-și hotărî singure soarta a fost folosit și de către românii din Basarabia, care la 27 martie/9 aprilie 1918 au decis unirea cu România. De-abia de acum încolo începeau însă dificultățile pentru statul român. În contextul implicării puterilor occidentale în războiul civil din Rusia, acestea au evitat o perioadă să ia în considerare recunoașterea situației de fapt instalată în primăvara lui 1918 la granița de răsărit a României. Semnarea tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920, prin care Marea Britanie, Franța, Japonia și Italia recunoșteau drepturile României asupra Basarabiei nu era finalul sinuosului drum parcurs de această problematică. Ratificarea actului din 1920 avea să fie cel mai mult amânată de către Italia, ea constituindu-se în miza jocului politico-diplomatic ce a caracterizat relațiile româno-italiene dintre anii 1920-1927.

După ”Marșul asupra Romei” din octombrie 1922, presiunile guvernului Ion I. C. Brătianu (19 ianuarie 1922- 27 martie 1926) au fost destul de timide. În această vreme, chiar și opozanții regimului fascist considerau România vinovată pentru a nu fi acționat la timp în vederea obținerii ratificării tratatului de la Paris din partea Italiei. La rândul său, regimul fascist și-a făcut cunoscute intențiile prin remiterea unui cuprinzător memorandum la 23 ianuarie 1923 șefului diplomației românești, I. Gh. Duca. Principalele elemente cuprinse în document demonstrau dorința Romei de a nu ratifica tratatul fără a primi în schimb mai multe avantaje economice; se solicita pe această cale guvernului român următoarele: 1 rezolvarea favorabilă a problemei proprietăților italiene în Basarabia; 2 colaborarea în domeniul industriei, prin obținerea de către Roma a unor privilegii în domeniul exploatării petroliere; 3 intensificarea schimburilor de materii prime românești cu produse finite italiene, în domeniul relațiilor comerciale.

Un rol important în evoluția raporturilor italo-române cu referire la chestiunea tratatului din 1920, l-a avut stabilirea relațiilor diplomatice dintre U.R.S.S și Italia în 1924. Acest element a contribuit la accentuarea atitudinii ezitante a conducerii italiene față de chestiunea Basarabiei. Eforturile României de a decupla acest din urmă aspect de încheierea unor acorduri economice cu Roma nu au avut efectul scontat, partea italiană neintenționând să lase a-i scăpa momentul oportun.

Venirea în fruntea guvernului României, la 30 martie 1926, a generalului Al. Averescu, cunoscut în mediile politice ca un puternic adept al apropierii de Italia, avea să dea un nou imbold relațiilor dintre Roma și București. Discuțiile au continuat cu mult mai multă

substanță, foarte curând ajungându-se la negocieri în vederea încheierii unui tratat de natură economică între cele două părți. Mussolini a continuat însă să se mențină pe poziția semnării prealabile a pactului, urmând ca ratificarea tratatului privind Basarabia să survină ulterior.

Premierul italian era decis în acel moment să sacrifice temporar relațiile Italiei cu Rusia în favoarea unui plan de amploare. Eforturile sale se vor direcționa de acum înainte în zona Balcanilor, în sensul penetrării economice în această zonă. De altfel, sporirea influenței Romei în bazinul Dunării și Balcani a constituit al doilea obiectiv de politică externă personală a lui Mussolini, după acela ce privea transformarea Mediteranei în *mare nostrum*. Acestea au fost două idei de bază ale *Ducelui*, desfășurate complementar în întreaga perioadă interbelică printr-o activă politică pe plan extern, și aplicate cu forța în timpul celui de-al doilea război mondial.

La 16 septembrie 1926 era semnat "Pactul de amicitie și colaborare cordială între România și Italia", ale cărui principale prevederi erau:

- cele două părți se obligau să-și acorde sprijin mutual și să colaboreze cordial pentru păstrarea ordinii internaționale, să respecte și să ducă la îndeplinire obligațiile din tratatele ce le avea între semnatare pe cele două părți (art.1);
- să se înțeleagă asupra măsurilor ce urmau a fi luate în comun, pentru apărarea lor, în caz de complicații internaționale și dacă părțile contractante considerau că interesele lor comune erau sau puteau fi amenințate (art.2);
- în cazul când siguranța și interesele uneia dintre părți erau amenințate, ca urmare a unor incursiuni violente din afară, cealaltă parte se obliga să-i acorde, odată cu „binevoitorul sprijin, ajutorul politic și diplomatic în scopul de a face să înceteze cauza externă a acelei amenințări” (art.3);
- problemele dintre cele două părți ce nu puteau fi soluționate pe căi diplomatice erau supuse concilierii și arbitrajului (art.4).

Pe fondul de apropiere între cele două state, creat de semnarea tratatului din toamna lui 1926 și a unui tratat comercial la începutul anului următor, Italia a ratificat la 7 martie 1927 actul din 1920 referitor la Basarabia. Încheierea episodului ratificării de către Italia a acordului privind Basarabia din relațiile româno – italiene marca sfârșitul perioadei în care Italia practicase un „joc duplicitar” față de statul român, joc însoțit de „presiuni și șantaj”<sup>27</sup>. Caracterizarea pe care o face istoricul Constantin Iordan politicii italiene în nejustificat de prelungita chestiune a ratificării, este succintă și elocventă, reușind să surprindă esențialul din atitudinea Italiei față de România în anii de tergiversare a ratificării.

---

<sup>27</sup> Constantin Iordan, *România și relațiile internaționale din sud – estul european: „modelul” Locarno (1925-1927)*, București, Editura Curtea Veche, 2001, p.293.

Primăvara anului 1927 marchează nu doar apogeul relațiilor româno – italiene din perioada interbelică, ci și momentul debutului declinului. Noua politică exterioară a Italiei avea în vedere apropierea de Ungaria și susținerea fără prea multe condiții a doleanțelor acesteia – inclusiv a celor ce vizau revizuirea tratatelor de pace pentru modificarea granițelor – în scopul transformării statului maghiar în principalul pilon al dominației italiene în Europa Centrală și de Răsărit. Destabilizarea Micii Înțelegeri – din statele căreia, Iugoslavia provoca Italiei cele mai multe neplăceri cu problematica albaneză – devenea un țel adiacent politicii pro – maghiare. Elementele componente ale acestei politici au estompat treptat, până la dispariție, „flirtul”<sup>28</sup> cu România, care a culminat cu semnarea Tratatului din 1926 și apoi ratificarea unirii Basarabiei. Momentul care marchează turnura din raporturile Italiei cu România este constituit de impactul tratatului italo – maghiar (5 aprilie 1927) asupra statelor Micii Înțelegeri în general și asupra României în special.

Anul 1928 a constituit momentul de debut al radicalizării tendințelor revizioniste ale fascismului italian și al dezvăluirii astfel a intențiilor vizate în politica externă, pe fondul eșecului ideii unui Locarno balcanic controlat de Mussolini. Prima vizită oficială la Roma programată de Nicolae Titulescu încă de la sfârșitul anului precedent și care a avut loc între 25-30 ianuarie făcea parte dintr-un turneu diplomatic pe care ministrul de externe român ales să îl înceapă în Italia. Gestul purta încărcătura unui raționament politic. „Pe vremea aceea” – consemna Titulescu în lucrarea sa din 1937 dedicată politicii externe românești, referindu-se la anul 1928 – „prima vizită oficială a ministrului Afacerilor Străine al României se făcea întotdeauna la Paris. M-am gândit: doresc ca prima mea vizită oficială să fie la Roma, iar de acolo voi merge la Paris”<sup>29</sup>. Titulescu spera să obțină astfel o reacție pozitivă din partea Ducelui, atât în chestiunea procesului optanților care afecta încă statul român cât și în privința disponibilității italiene pentru o apropiere de Franța.

Turnura negativă imprimată direcției raporturilor dintre România și Italia nu se mai putea schimba însă, cele două state găsimu-se în cel de-al patrulea deceniu al secolului trecut în părți opuse ale baricadei. Pe măsură ce Italia își afirma din ce în ce mai puternic revizionismul, statul român depunea eforturi proporționale pentru a se proteja de efectele acestei politici.

---

<sup>28</sup> Ministrul S.U.A. la București, Culbertson, a folosit termenul de „flirt” pentru a caracteriza relația României cu Italia de-a lungul anului 1926 și începutul anului următor, conform lui Constantin Iordan, *op.cit.*, p.340.

<sup>29</sup> Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p.173.

## CAPITOLUL AL II-LEA

### CONFLICTUL ITALO-ETIOPIAN ȘI ROMÂNIA (1935-1936)

Politica expansionistă promovată de Mussolini, nu este în nici un caz opera fascismului, ci reprezintă o linie adoptată și promovată de liderii politici italieni antebelici. Tendințele de mare putere manifestate de Italia la sfârșitul primului război mondial au primit o puternică lovitură la Conferința de Pace de la Paris, marile puteri învingătoare și aliate nerespectându-și în totalitate obligațiile ce rezidau din acordurile încheiate cu guvernul de la Roma pe perioada conflagrației. Împărțirea coloniilor a fost unul din punctele care au nemulțumit profund delegația condusă de premierul Vittorio E. Orlando, pretențiile italiene nefiind practic luate în considerare.

Pe acest fond, în Peninsulă a luat naștere, în perioada imediat următoare încheierii Conferinței de Pace de la Paris, un curent de opinie numit în istoriografia italiană „mitul victoriei mutilate”<sup>30</sup>, ce pornea de la ideea că Italia a fost „înșelată” de învingătorii de la 1918. Preluarea puterii, în octombrie 1922, de către fasciști, a însemnat, în plan extern, promovarea ideii de mai sus la rang de politică de stat. Pentru a pune în practică ideile sale expansioniste, Italia a „ales” drept obiectiv Etiopia, singurul stat independent din Africa. Ținta nu era deloc întâmplătoare, Italia suferind aici o umilitoare înfrângere la sfârșitul secolului anterior în urma unei alte încercări de creare a unui imperiu colonial.

Reacțiile marilor puteri occidentale, Marea Britanie și Franța, au fost, ca de atâtea ori în perioada interbelică, în opoziție, în funcție de interesele pe care fiecare stat în parte le urmărea. Astfel, Anglia a reacționat prompt și drastic, cerând sancționarea agresorului. În schimb, Franța a încurajat, chiar dacă indirect, agresiunea italiană. Deoarece atât Italia cât și Etiopia erau membre ale Societății Națiunilor, ele trebuiau să se supună Pactului acesteia, mai precis articolelor 10, 11, 12, 13, 15 și 16. Cu toate acestea, conflictul a fost tratat superficial de către membrii Societății, iar acțiunile lor au fost „tărăgănate la nesfârșit”<sup>31</sup> datorită contradicțiilor dintre Marile Puteri.

La 3 septembrie 1935, în cadrul discuțiilor pe tema conflictului din Abisinia, delegatul italian la Societatea Națiunilor, baronul Pompeo Aloisi, a prezentat un voluminos dosar însoțit de fotografii prin intermediul căruia se făcea un veritabil rechizitoriu la adresa politicii etiopiene în termeni dintre cei mai agresivi. Etiopia era prezentată ca un stat barbar care nu poate avea egalitatea în drepturi și îndatoriri cu statele civilizate. În concluzie, „simțindu-se

---

<sup>30</sup> Valentin Ciorbea, *op.cit.*, p.169.

<sup>31</sup> N. Z. Lupu, Gh. N. Căzan, C. Bușe, *Istoria Universală Contemporană, vol. I (1917-1945)*, București, 1979, p.377.

lezată profund în demnitatea sa de națiune civilizată”<sup>32</sup>, Italia nu poate continua să discute pe picior de egalitate cu Etiopia. Mai mult, Italia își rezerva dreptul de a-și lua „toată libertatea de acțiune pentru apărarea intereselor sale” din colonii, guvernului de la Addis-Abeba „retrăgându-i-se toată încrederea”<sup>33</sup>.

Începutul lunii septembrie 1935 marchează primele încercări ale Marilor Puteri de a lua măsuri neapărat împotriva Italiei, ci mai degrabă pentru găsirea unei soluții „onorabile” pentru toate părțile. Analizând posibilele repercusiuni ale conflictului italo-etioopian, statul-major al armatei franceze a examinat într-un document secret măsurile de precauție pe care Franța ar putea fi nevoită să le ia. Conform acestuia, Italia „pare hotărâtă să-și atingă scopul pe care și l-a propus”<sup>34</sup> prin toate mijloacele, oricare ar fi obstacolele care s-ar putea ridica în calea sa de Societatea Națiunilor sau de o putere oarecare, specificând că sancțiunile înseamnă război”<sup>35</sup>. Atitudinea Angliei era privită în concordanță cu interesele pe care aceasta le avea în zonă. Astfel, poziția Londrei nu putea fi decât una în apărarea Etiopiei care deținea o poziție strategică, respectiv o porțiune din drumul spre Indiile engleze, dar și calea spre Cairo. Guvernul britanic dorea respectarea tratatului anglo-franco-italian din 1906 și amenința Italia cu adoptarea de sancțiuni<sup>36</sup>. Documentul la care facem referire aprecia ca „posibil dacă nu probabil” ca atitudinea britanică să fie una mai mult teoretică, de intimidare, care în fața „voinței intransigente” a lui Mussolini, să cedeze și să permită Italiei cucerirea Etiopiei chiar fără a mai recurge „la sancțiunile pe care Pactul Societății Națiunilor le prevede, dar care nu sunt obligatorii pentru nimeni”. Cu toate acestea nu se excludea posibilitatea unui conflict italo-britanic, deși riscul era considerat a fi minim. În acest caz se lua în discuție și atitudinea celorlalte puteri. Astfel, Spania, Portugalia, Iugoslavia, Grecia, Turcia, Egiptul, Arabia s-ar fi găsit într-o poziție favorabilă Angliei. Statele Unite se aprecia că sunt încă atașate doctrinei Monroe, iar Rusia Sovietică și-ar păstra neutralitatea. O altă categorie de state era aceea care cuprindea pe cele ce aveau „pretenții”, adică Germania, Austria, Ungaria, Bulgaria și Japonia. În ce privește atitudinea Franței, se considera că aceasta este „prinsă între prietenia față de Anglia și prietenia față de Italia”, și, ca urmare, în caz de conflict armat între cele două state, Parisul ar trebui să adopte o atitudine de „strictă neutralitate”. Poziția era justificată prin faptul că Franța trebuie să-și „consacre toată atenția pentru menținerea păcii în Europa Centrală”.

---

<sup>32</sup> *Documents Diplomatiques Français, 1<sup>ere</sup> série (1932-1935), t. XII (21 août-15 octobre 1935)*, doc. 111, telegrama nr. 115 semnată de Robert Massigli, reprezentant supleant al Franței la Consiliul Societății Națiunilor, către Ministerul Afacerilor Externe, Geneva, 4 septembrie 1935, p.153.

<sup>33</sup> *Ibidem*.

<sup>34</sup> Scopul urmărit de Italia era, conform documentului, „stabilirea unui protectorat militar asupra Etiopiei”.

<sup>35</sup> *D.D.F., 1<sup>ere</sup> série (1932-1935), t. XII (21 août-15 octobre 1935)*, doc. 138, notă a celui de-al doilea Birou al Statului Major al Armatei, privind posibilele repercusiuni ale conflictului italo-etioopian și examinând măsurile de precauție pe care Franța ar putea fi obligată să le ia, Paris, 9 septembrie 1935, p.181.

<sup>36</sup> *Ibidem*, p.182.

În concluzie, se recomanda ca incidentele dintre Italia și Etiopia să rămână localizate, membrii Societății Națiunilor să evite să adopte sancțiuni „eficace” care ar risca să declanșeze un război mondial<sup>37</sup>.

Poziția adoptată de România, prin intermediul ministrului său de externe Nicolae Titulescu, față de conflictul italo – abisinian, poate fi estimată drept generatoarea celui mai tensionat moment din întreaga evoluție a raporturilor politico-diplomatice dintre România și Italia în perioada interbelică. La Geneva, în septembrie 1935, Nicolae Titulescu aprecia disputa italo-etioopiană ca fiind un „test decisiv”<sup>38</sup> pentru Societatea Națiunilor. El era indignat de metodele prin care Italia înțelegea să-și atingă scopurile, considerându-le „un precedent foarte periculos pentru puterile mici”<sup>39</sup>. În ajunul declanșării războiului propriu-zis Titulescu făcea tot posibilul să-l convingă pe premierul francez Pierre Laval să încurajeze guvernul de la Londra în atitudinea sa fermă. Intransigența sa a creat însă rumoare la Geneva, reprezentantul britanic notând că „Titulescu ar dori războiul înaintea unei înțelegeri”<sup>40</sup>. Titulescu îi mărturisea de altfel lui Laval că, în cazul unei confruntări militare, s-ar crea astfel „șansa de a stabili autoritatea Ligii”. Totodată, ministrul român de externe era convins că România, împreună cu Mica Înțelegere, ar lua parte la orice fel de decizie în acest sens hotărâtă de Societatea Națiunilor. El a declarat că nu avea încredere în sancțiunile economice, considerate a avea efect prea lent, și ar fi dorit impunerea de sancțiuni militare. Aceasta și în condițiile în care între Italia și Germania se făceau deja înțelegeri pentru a se eluda eventualele sancțiuni economice. Din punctul de vedere al României, propunerea lui Titulescu era binevenită, pentru că o eventuală intervenție militară a Societății Națiunilor ar fi generat pentru București mai puține pierderi decât sancțiunile economice. *Considerăm însă că intransigența și încăpățânarea cu care și-a urmărit scopul a adus prejudicii efective României.*

La Geneva au fost aprobate sancțiunile economice împotriva Italiei, ce urmau a intra în vigoare la 18 noiembrie. S-a stabilit: impunerea embargo-ului cu privire la exportul de arme către Italia; interzicerea importurilor de mărfuri italiene; încetarea împrumuturilor și a creditelor; prohibiția exportului în Italia a unor produse folosite ca material de război; ajutor reciproc între statele care au aderat la sancțiuni<sup>41</sup>. Lipseau însă dintre produsele interzise, în primul rând, petrolul, cărbunii, fierul și oțelul. Întors pe 5 noiembrie în țară, Nicolae Titulescu

---

<sup>37</sup> *Ibidem*

<sup>38</sup> *Documents on British Foreign Policy (1919-1939), 2<sup>nd</sup> series, vol. XIV, doc.598, telegrama nr.77 semnată Edmond pentru S. Hoare, Geneva, 20 septembrie 1935, p.658.*

<sup>39</sup> Raoul V. Bossy, *op.cit.*, vol.I, p.258.

<sup>40</sup> *D.B.F.P., 2<sup>nd</sup> series, vol. XIV, doc.598, telegrama nr.77 semnată Edmond pentru S. Hoare, Geneva, 20 septembrie 1935, p.658.*

<sup>41</sup> N.Z. Lupu, Gh. Căzan, C. Bușe, *op.cit.*, p.379.

a făcut declarații presei în care a arătat că la Geneva „nu se iau măsuri împotriva Italiei, ci pentru pace”<sup>42</sup>.

Situația diplomatică europeană avea să fie pur și simplu răsturnată de gestul lui Hitler care, la 7 martie 1936, a ordonat armatelor germane să ocupe zona demilitarizată a Renaniei. Din acest moment conflictul italo-etioopian va trece într-un plan secund<sup>43</sup> al preocupărilor statelor europene, interesul Marilor Puteri fiind acela de a găsi o finalitate satisfăcătoare pentru toate părțile. În noul context internațional, poziția României a fost solidară cu atitudinea franceză, urmărindu-se încetarea sancțiunilor contra Italiei pentru a se putea forma un front comun al puterilor europene contra Germaniei. Conștient că politica sancțiunilor nu mai poate fi urmată și că atitudinea sa de până atunci a fost drastic sancționată de Roma, Titulescu a încercat o modificare cu 180° o opticii sale. El însuși a fost acela care a insistat pe lângă șeful diplomației britanice să se ajungă la o soluție în privința sancțiunilor impuse Italiei. Chiar și regele Carol al II-lea, deplângea faptul că „am fost siliți prin jocul pactelor noastre să luăm măsuri împotriva Italiei”, mai ales pentru că suveranul, conform unei mărturisiri a lui C. Argetoianu, „are o vie admirație pentru Mussolini și ține mult la el”<sup>44</sup>.

Societatea Națiunilor se dovedise incapabilă să ia decizii ferme contra unui stat declarat agresor și care încălcase Pactul și, de asemenea să le respecte. Măcinată de intrigile dintre Marile Puteri, Societatea Națiunilor nu mai putea decât să adopte hotărârea ridicării sancțiunilor, recunoscându-și astfel nu numai înfrângerea, dar și ineficiența. La 29 august, ministrul român de externe, Nicolae Titulescu, a fost înlăturat din guvern. Motivul demiterii sale a fost exprimat de regele Carol al II-lea într-o întrevedere cu ministrul Cehoslovaciei la București și era strâns legat de poziția acestuia față de conflictul italo-etioopian: „Nu era nevoie, așa cum a făcut dl. Titulescu în calitate de ministru de externe român, să se facă în public exponentul acestei politici, să ducă România printre primii sancționiști. Dacă locul nostru trebuia să fie în grupul sancțional puteam foarte bine să rămânem undeva pe la mijloc sau pe la coadă, dar hotărât lucru nu în fruntea unde ne-a așezat dl. Titulescu *împotriva dorinței mele și a membrilor guvernului*”<sup>45</sup>.

În ansamblu, atitudinea lui Nicolae Titulescu față de „afacerea etiopiană” a adus prejudicii României în contextul general al situației internaționale din anii 1935-1936. Deși, în principiu, ministrul român a procedat corect ca poziție generală, el s-a implicat prea mult în probleme ce depășeau posibilitățile României. Titulescu a acționat mai degrabă ca un reprezentant al Genevei și nu ca unul al Bucureștiului, poate și dintr-un exces de orgoliu. Prin

---

<sup>42</sup> C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. I, p.159.

<sup>43</sup> *Arhivele Ministerului Afacerilor Externe*, fond 71/România, vol.94, f.257.

<sup>44</sup> C. Argetoianu, *op. cit.*, vol.I, p.264.

<sup>45</sup> Apud Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Editura Științifică, București, 1966, p.317.

urmare, România și-a atras astfel resentimentele Italiei și a devenit tot mai izolată pe continentul european, în conjunctura în care, în a doua jumătate a anilor '30, rolul preponderent, mai ales în Est, îl vor avea statele revizioniste, în frunte cu Italia și Germania. Totodată, aliata tradițională a României, Franța, a renunțat la veleitățile de putere predominantă în Europa, scopul său prioritar fiind asigurarea propriei securități. Deși *nu punem la îndoială capacitățile sale*, Titulescu nu a știut să înțeleagă acest fenomen, care se profila deja în acei ani și a mizat totul pe o singură carte, cea a Societății Națiunilor.



# CAPITOLUL AL III-LEA

## EUROPA ÎN FAȚA RĂZBOIULUI.

### RELAȚII ROMÂNNO-ITALIENE (1937-1939)

Direcțiile principale ale orientării politicii externe românești – fidelitatea față de Franța și Anglia, Mica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică și Societatea Națiunilor – au fost menținute și după înlăturarea lui Nicolae Titulescu de la conducerea ministerului de externe, la ele adăugându-se de acum o ușoară tendință de apropiere de Germania și Italia. Prin politica pe care au înțeles să o ducă conducătorii săi, statul român rămânea atașat aceluiași principii, al căror debut se plasa cu 20 de ani în urmă. Adaptarea la noua situație creată în Europa prin cucerirea Etiopiei și remilitarizarea Rhenaniei nu putea fi deocamdată concepută altfel decât treptat și prin respectarea vechilor angajamente. Istoricul Ioan Chiper identifică următorii factori ca jucând un rol principal în crearea situației internaționale complicate în care s-a găsit statul român cu începere din toamna anului 1936 și de-a lungul lui 1937: 1. politica statelor din vestul Europei, mai degrabă decât greșelile din politica externă românească<sup>46</sup>; 2. dificultatea apărută din alegerea ce i se impunea: realizarea de noi angajamente sau refuzarea lor<sup>47</sup>; 3. presiunea Germaniei și Italiei asupra politicii externe românești, nu direct, ci prin intermediul aliaților iugoslavi și poloni<sup>48</sup>.

În relațiile României cu Italia din lunile octombrie – noiembrie 1936 a intervenit indirect un nou element: *planul Hodza*. Proiectul denumit după numele premierului cehoslovac Milan Hodza avea drept scop crearea unui centru economic de către statele Miciei Înțelegeri, care urma să se transforme într-un „instrument de execuție” de care s-ar fi folosit membrele alianței regionale<sup>49</sup>. O eventuală izbândă a planului cehoslovac ar fi determinat sporirea concurenței pentru sistemul Protocoalelor de la Roma, deci implicit pentru Italia. În mod surprinzător, statul fascist a reacționat aparent bine.

Adevăratele intenții ale Italiei aveau să fie dezvăluite foarte curând de către contele Ciano ministrului român în Italia. „O extindere a Protocoalelor de la Roma la Mica Înțelegere” era ceea ce își dorea în realitate Roma, acesta fiind „un element practic între statele Miciei Înțelegeri și Italia”, care trebuia pus în practică printr-„o serie de adeziuni individuale” în locul unei înțelegeri regionale<sup>50</sup>. Italia se angaja în schimb să respecte statu-quo-ul teritorial al membrilor Miciei Înțelegeri, ofertă pentru care acestea din urmă erau

---

<sup>46</sup> Ioan Chiper, *op.cit.*, p.203.

<sup>47</sup> *Ibidem*, p.217.

<sup>48</sup> *Ibidem*, p.203.

<sup>49</sup> Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, Editura Științifică, București, 1968, p.261.

<sup>50</sup> *Ibidem*, p.262.

dispuse să facă concesii. Dar vechea dorință italiană de hegemonie în această parte a Europei se lovea de concurența germană, interesată în mod direct de Cehoslovacia. Concomitent cu demersurile Romei pentru captarea Miciei Înțelegeri în sfera sa de dominație, avea loc apropierea germano – italiană, începută pe plan ideologic, dar care trebuia să se concretizeze și pe segmentul politic. În contextul interesului manifestat de Hitler pentru Austria și Cehoslovacia, Mussolini a bătut în retragere mai întâi prin dezinteresul pentru statul germanic iar apoi a renunțat parțial și la dorințele sale est europene. Totuși, nostalgia lui Mussolini de a transforma Italia într-o forță dominatoare în politica centrală și sud-est europeană s-a perpetuat și după formarea Axei, de-a lungul întregului an 1937.

O constantă a politicii italiene, al cărei debut se plasează la sfârșitul anului 1927, a fost afinitatea față de Ungaria. Veleitățile italiene de dominație a centrului și răsăritului Europei au găsit în mare parte a perioadei interbelice un puternic pilon de susținere în Ungaria, iar aceasta din urmă și-a găsit în Mussolini susținătorul tendințelor ei revizioniste. La 1 noiembrie 1936, Mussolini se pronunța din nou, într-un discurs, în favoarea pretențiilor maghiare de modificare a tratatelor de pace, în care sublinia că „până nu se face dreptate Ungariei, nu va fi o soluționare definitivă a situației din bazinul dunărean. Ungaria este cu adevărat mutilată: patru milioane de maghiari trăiesc dincolo de hotarele ei actuale”<sup>51</sup>. Mai departe, *Il Duce* adresa Iugoslaviei câteva amabilități, orientând astfel revizionismul maghiar doar către România și Cehoslovacia.

Efectul declarațiilor liderului italian a fost unul deconcertant pentru statele Miciei Înțelegeri, care se găseau în acel moment în toiul unor discuții cu diplomația italiană privind apropierea blocului Protocoalelor de la Roma de statele Miciei Înțelegeri. Motivația acestei schimbări bruște de atitudine ar putea fi găsită în presiunile pe care Hitler le-a făcut asupra lui Mussolini pentru izolarea Cehoslovaciei, mai ales în condițiile încheierii Axei Roma – Berlin. Austria intrase și ea în sfera germană, astfel încât Ungaria era în acel moment ultimul bastion italian, de care liderul fascist își lega dorințele sale de dominație în Europa Centrală.

Discursul lui Mussolini a provocat cercurilor politice românești reacții variate dintr-o gamă negativă, de la angoasă și consternare, până la revoltă, Parlamentul României devenind scena desfășurării acestor reacții.

La începutul primăverii anului 1937, politica externă a României avea să fie puternic afectată de încheierea tratatului italo – iugoslav de la Belgrad. La 25 martie 1937 Milan Stoiadinovici semna în calitate sa dublă de prim-ministru și ministru de externe, *Pactul de*

---

<sup>51</sup> Eliza Campus, *Mica Înțelegeri*, Editura Științifică, 1968, p.264; Lilian Zamfiroiu, *op.cit.*, p.196.

*Amiciție între Iugoslavia și Italia*<sup>52</sup> alături de omologul său, contele Galeazzo Ciano, act pe care părțile nu îl mai înregistrau la Societatea Națiunilor. Tratatul era alcătuit din două acorduri principale – politic și economic – și câteva acorduri secrete. Pentru România și Cehoslovacia, cea mai mare importanță o prezentau articolele acordului politic, dintre acestea remarcându-se primul articol care stipula „obligațiunea reciprocă de a respecta frontierele comune” și „abținere de la orice fel de ajutor sub orice formă” în cazul unei agresiuni neprovocate asupra celorlalte granițe<sup>53</sup>. În pofida dezmințirilor italiene și iugoslave, articolul era menit să protejeze Iugoslavia de revizionismul maghiar, pe care Italia îl susținea puternic. Articolul 1 din pactul italo-iugoslav purta în el avertismentul că, din momentul semnării tratatului, revizionismul maghiar urma să fie canalizat către celelalte două membre ale Micii Înțelegeri. Tratatul de la Belgrad a avut repercusiuni imediate și directe asupra României și Cehoslovaciei, a căror orientare a rămas aceeași pe direcțiile principale ale politicii lor externe.

România a devenit cea mai expusă dintre statele membre ale celor două alianțe regionale (Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică) ca urmare a acordului dintre Belgrad și Roma. Într-o situație similară de vulnerabilitate se găsea acum și Cehoslovacia. Mica Înțelegere a continuat să funcționeze și după pactul italo-iugoslav, cu precizarea că Iugoslavia era apărută din două direcții – pe de o parte România și Cehoslovacia trebuiau să își asiste aliatul în caz de agresiune neprovocată din partea Ungariei, iar pe de altă parte Italia se angaja să nu susțină Ungaria împotriva Iugoslaviei – în vreme ce revizionismul maghiar era acum direcționat – cu binecuvântarea italiană - doar împotriva României și Cehoslovaciei. Situația pe plan internațional începuse să se complice din ce în ce mai mult după atacarea Abisiniei de către Italia, remilitarizarea Rhenaniei și apropierea italo-germană prin crearea Axei Berlin – Roma, dar România continua să se simtă protejată datorită participării ei la Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică. Ceea ce a resimțit statul român din plin a fost pierderea loialității Iugoslaviei, alături de care se găsea în blocurile menționate mai sus. Iar această pierdere a fost facilitată și chiar pregătită de Italia, puternica susținătoare a Ungariei.

Raporturile româno-italiene s-au aflat în perioada imediat următoare tratatului de la Belgrad sub semnul actului ce plasa Iugoslavia pe orbita Romei, conducerea română încercând, alături de cea cehoslovacă, să-și mențină aliatul iugoslav alături. Întrunirea Consiliului Permanent al Micii Înțelegeri de la Belgrad între 1-2 aprilie 1937 s-a finalizat prin aprobarea actelor încheiate de Iugoslavia cu Bulgaria și Italia, hotărârea de a recunoaște

---

<sup>52</sup> Al. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente, vol.I (1917-1939)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974, pp.256-257.

<sup>53</sup> A.M.A.E., fond 71/România, vol.97, ff. 535-536.

Ungariei dreptul de înarmare în schimbul încheierii unor tratate de neagresiune cu statele membre ale Micii Înțelegeri și minimalizarea discrepanței existente între situația de fapt și cea de drept în problematica etiopiană. Această din urmă chestiune era considerată realizată prin înființarea consulatelor României și Cehoslovaciei în Abisinia și acceptarea titlului de „*rege al Italiei și Împărat al Ethiopiei*” utilizat în tratatul de la Belgrad pentru desemnarea suveranului Italiei<sup>54</sup>. Deciziile luate la începutul lunii aprilie în capitala iugoslavă, constituiau, fiecare în parte, o consecință a încheierii tratatului italo-iugoslav și astfel o forțare a mâinii politicianilor români și cehoslovaci. Afinitatea italo-ungară era prea bine cunoscută, iar pătrunderea Iugoslaviei în sfera dominată de Roma presupunea ameliorarea raporturilor primului stat cu Ungaria. Mica Antantă făcea un pas oficial în direcția Ungariei. În acest context, recunoașterea indirectă a imperiului italian nici nu mai părea a reprezenta un mare efort pentru aliații Iugoslaviei.

O consecință foarte importantă a tratatului italo-iugoslav, a fost încercarea pe care Roma a făcut-o pe o perioadă de câteva luni în scopul atragerii României alături de Ungaria și Iugoslavia în jocul său de dominație central și sud-est europeană. În relațiile bilaterale dintre România și statul fascist italian, tratatul încheiat de ultimul stat cu Iugoslavia se constituia - în viziunea sa - în premisa pentru semnarea unui acord asemănător cu Bucureștiul. Sfârșitul lunii martie 1937 marchează astfel debutul unor negocieri între Roma și București în vederea semnării unui tratat, negocieri care au fost de la bun început compromise de condiționarea – firescă, dată fiind politica italiană în acest sens – printr-o prealabilă înțelegere româno-maghiară.

În privința atitudinii României față de propunerile Italiei, pe care Victor Antonescu o departaja de Germania în discuția sa cu Bossy doar datorită insistențelor repetate ale acesteia pentru încheierea unui tratat cu România, „îmi arată că, fără a căuta legături prea intime care ar indispune Franța și mai ales Anglia, am fi fericiți să strângem mai mult tradiționalele relații amicale”. Impedimentul, anume faptul că „Roma pune condiția unei destinderi cu Ungaria, și aceasta nu se prea poate întrevădea – dar nu din vina noastră” îl conducea pe ministrul de externe român către o resemnare nu foarte dificil de atins: „Nu face nimic, nu suntem grăbiți”<sup>55</sup>. Ultimele cuvinte par să dea întreaga măsură a politicii românești față de Italia, dar nu numai față de statul fascist. Simțindu-se încă la adăpostul unor alianțe confortabile, cercurile politice românești minimalizau importanța pe care state precum Germania și Italia începuseră să o capete pe scena politicii europene. Aspectul amintit al politicii românești nu elimină faptul că Ungaria era foarte puțin dispusă să cedeze efectiv la presiunile italiene

---

<sup>54</sup> *Ibidem*, vol.98, ff.52-57.

<sup>55</sup> Raoul V. Bossy, *op. cit.*, vol. I, p.320.

pentru o înțelegere cu România, ceea ce anula atât eforturile Romei, cât și disponibilitatea sinceră de care politicienii români au dat dovadă pentru îmbunătățirea raporturilor cu Budapesta.

Prima jumătate a anului 1937 a condensat în raporturile dintre Roma și București efectele tratatului de la Belgrad, - asupra Micii Înțelegeri, dar și în privința relațiilor nemijlocite româno-italiene – și tensiunea creată de problematica participării reprezentanților diplomatici ai Italiei și Germaniei în România, la înmormântarea legionarilor Ion Moța și Vasile Marin. Incidentul creat în raporturile dintre București pe de o parte, și Berlin și Roma pe de altă parte, a agitat spiritele de ambele părți vreme de o lună. Problematica miniștrilor străini a fost rezolvată ca urmare a strădaniilor politicienilor români, a căror poziție în raport cu statele Axei tindea să se agraveze. După acceptarea misivei italo-germană prin care se cerea a se pune punct stării de tensiune, șeful diplomației române a expus conținutul notei în fața Adunării Deputaților pe data de 9 martie 1937, iar guvernul a suferit o remaniere ca urmare a modului în care a gestionat întreaga situație.

Formarea guvernului Goga-Cuza cu câteva zile înainte ca anul 1937 să se sfârșească<sup>56</sup>, a determinat însă o mișcare de efuziune în presa italiană, a cărei consecință zonală a fost reînvierea interesului opiniei publice italiene cu privire la statul latin din partea răsăriteană a Europei. Atitudinea hotărâtă a conducerii de la Roma în sensul susținerii depline pe plan oficial a guvernului Goga-Cuza a avut la origine și dorința de „a forța puțin mâna guvernului român, atribuindu-i prin presă anumite tendințe și atitudini radicale dorite de Italia”, în speranța că noul executiv nu putea să iasă cu o dezmințire publică privind articolele de presă dintr-un alt stat<sup>57</sup>. În ceea ce privește guvernul român, care provoca reacțiile de presă amintite, fără să-și dorească, acesta s-a găsit într-o mare dificultate: repetatele dovezi de prietenie de proveniență italiană întrețineau suspiciunile franco-engleze cu privire la ce avea să aducă nou guvernul Goga în politica externă românească. Din aceste considerente, noul premier s-a văzut nevoit să facă declarații în presă prin care să încerce menținerea unui echilibru.

Concomitent cu manifestările de bucurie ale presei italiene în legătură cu noul executiv de la București, în plan internațional urma să se producă o puternică lovitură pentru *statu-quo*-ul instituit la *Versailles*: Anschluss-ul. Prietenia italo-germană s-a realizat în primul rând pe seama Austriei. Aceasta era aliata Romei, alianță întărită prin Protocoalele de la Roma din 1934, și se baza pe ajutorul Italiei în garantarea integrității frontierelor și respectării suveranității. Dovezilor oferite la jumătatea lunii ianuarie 1938 de către ministrul de externe

---

<sup>56</sup> Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866-1938*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p.347.

<sup>57</sup> A.M.A.E., fond 71/Italia, vol.64, f.229.

italian privind intenția fermă de apropiere a Italiei de România, li se adăuga exact în aceeași perioadă campania de presă declanșată la Roma în favoarea guvernului Goga-Cuza. Sunt acestea componentele unei politici de adaptare la configurația internațională post – Anschluss, în care Roma dorea să umple vidul lăsat de dispariția Austriei din blocul Protocoalelor de la Roma. Reacția cercurilor politico-diplomatice italiene după ce au fost puse în fața faptului împlinit, a fost de simulare a unei colaborări eficiente între statele Axei, ascunzând cu grijă tensiunea creată de germani prin actul lor în relațiile bilaterale<sup>58</sup>.

Printre principalele consecințe ale ocupării Austriei de către armata germană, ce se repercutau direct asupra Italiei, se numărau: caducitatea Protocoalelor de la Roma, pierderea încrederii Ungariei în capacitatea Romei de a stăvili expansiunea germană, captarea statului maghiar în sfera de dominație germană nemijlocită și crearea unei ierarhii clare în cadrul Axei, unde statul fascist italian se poziționa pe locul inferior. Situația internațională a României a fost și ea profund modificată. Mica Înțelegere era compromisă prin expunerea aliatului cehoslovac în fața agresivității germane, în vreme ce Germania avansase geografic în direcția statului român și avea acum o graniță comună cu Italia<sup>59</sup>. Prefigurarea sprijinului german în favoarea revendicărilor teritoriale ale Ungariei ar fi determinat pecetluirea unui context extrem de nefavorabil țării noastre. Din păcate, evoluțiile ulterioare au făcut reale temerile cele mai mari ale oamenilor politici români.

După înfăptuirea *Anschluss*-ului, cercurile politico-diplomatice italiene au continuat tatonările în direcția București. Ciano avea deja părerea formată cu privire la soarta Cehoslovaciei și „spre a compensa progresele ce se crede că le va face Germania în acea parte a Europei Centrale ar dori a strânge mai mult legăturile cu Iugoslavia și eventual cu alte state dunărene”<sup>60</sup>.

În vara anului 1938, atitudinea statului fascist italian față de România a evoluat în aceeași direcție pe care a căpătat-o la începutul anului, pe fondul pierderii Austriei și sporirii expansiunii germane către zona de care Italia era în mod egal interesată. Politicienilor maghiari li s-a pus în vedere că trebuie să opună rezistență pătrunderii germane, scop pentru a cărui atingere devenea foarte necesar sprijinul vecinilor – Iugoslavia și România<sup>61</sup>. Ansamblul de împrejurări punea Ungaria în situația ingrată de a încerca să ajungă la o înțelegere cu două state față de care nutrea pretenții teritoriale.

---

<sup>58</sup> Contele Galeazzo Ciano, *op. cit.*, p.19.

<sup>59</sup> Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire, vol.II, partea a II-a (noiembrie 1933-septembrie 1940)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p.1438.

<sup>60</sup> A.M.A.E., fond 71/Italia, vol.64, f.323.

<sup>61</sup> *Ibidem*, vol.65, ff. 35-36.

Toamna anului 1938 aducea cu sine cea de-a doua mare izbândă a Germaniei naziste: Conferința de la Munchen. Rezolvarea problematicii false a germanilor sudeți din Cehoslovacia în favoarea Germaniei – și chiar fără eforturi din partea acesteia – nu reprezenta o bucurie pentru Mussolini, în pofida rolului pe care liderul fascist și l-a asumat, fără a fi obligat în acest sens. Dar dispariția Micii Antante constituia nu doar un vechi deziderat al Ducelui în vederea impunerii hegemoniei Romei în zona bazinului dunărean, ci și oportunitatea de a transforma acest sector european într-un baraj în calea extinderii dominației germane.

Înțelegerea României cu Ungaria rămânea și după Munchen punctul nevralgic din raporturile Bucureștiului cu Roma. Oficialitățile fasciste italiene considerau că revendicările teritoriale maghiare aveau să fie „satisfăcute odată pentru totdeauna prin bucata ce va primi din Cehoslovacia”, aspect pe care statul român ar fi trebuit să îl vadă ca pe un „eveniment îmbucurător” pentru că astfel ieșea din vizorul maghiar.

Conjunctura ce s-a creat la sfârșitul anului 1938 în urma crizei cehoslovace și a dictatului de la Viena, nu a favorizat deloc un progres al raporturilor româno-italiene. Evoluția relațiilor internaționale de la începutul anului 1939 a purtat amprenta hotărârilor de la Munchen. Germania și-a continuat politica sa de forță și a ocupat la 15 martie 1939 Cehoslovacia. Inevitabilul s-a produs și „Cehoslovacia a murit la numai douăzeci de ani, părăsită de cei ce o făcuseră să ia naștere și care au predat-o acum Germaniei lui Hitler”<sup>62</sup>. Istoricul francez Jean Paul Boncour sintetiza într-un mod plastic soarta statului cu care România a avut legături foarte strânse și care dispărea la jumătate de an după Acordul de la Munchen. Se deteriora, o dată în plus într-un răstimp extrem de scurt, situația României în planul relațiilor internaționale. În România, cercurile oficiale erau profund îngrijorate de noua agresiune germană și se temeau ca o nouă etapă să nu însemne subjugarea României prin provocarea unui conflict cu Ungaria și cu minoritățile germane.<sup>63</sup>

Noul eveniment a surprins complet Italia, ministrul de externe Ciano notând că „Axa nu funcționează decât în beneficiul uneia dintre puteri care capătă o importantă preponderență și acționează din inițiativa sa unică și exclusivă, ținând prea puțin seama de celălalt.” În continuare, ginerele lui Mussolini făcea o altă afirmație obiectivă, arătând că „Intervenția germană nu distruge Cehoslovacia de la Versailles, ci pe cea care a fost construită la Munchen și Viena. Ce importanță va mai putea fi acordată în viitor celorlalte declarații și promisiuni

---

<sup>62</sup> Zorin Zamfir, Jean Banciu, 1939. *Ultimul an de pace, întâiul an de război*, București, Editura Oscar Print, 2000, p.112.

<sup>63</sup> A. Călinescu, *Însemnări politice (1916-1939)*, București, Editura Militară, 1992, p.410.

care ne privesc mai aproape? Este inutil să ne ascundem că toate acestea preocupă și umilesc poporul italian. De aceea trebuie să-i dăm o satisfacție și o compensație: Albania”.<sup>64</sup>

Decizia atacării vechiului stat european nu a fost nicidecum o decizie cauzată de intervenția Germaniei în Cehoslovacia, ci acest din urmă fapt a dat ocazia necesară pentru aplicarea hotărârii care oricum fusese luată. Efectul înaintării rapide a armatei italiene pe teritoriul albanez – la 8 aprilie era ocupată capitala micului stat european – asupra miniștrilor Greciei și Iugoslaviei la Tirana, era ”deprimarea” produsă de ”îngrijorarea pentru viitor față de începutul de penetrațiune al Italiei în Balcani”<sup>65</sup>. Din toată alianța, cea mai expusă rămânea Iugoslavia, ale cărei opțiuni erau foarte limitate.

Prima jumătate a lunii aprilie 1939 a fost marcată de două evenimente foarte importante pentru relațiile dintre statele europene. Cele două chestiuni – ocuparea Albaniei de către Italia și acordarea garanțiilor franco-britanice Poloniei, apoi României și Greciei, - inițial disjuncte, au ajuns să se întrepătrundă, prima transformându-se în catalizatorul celei de-a doua. La 13 aprilie 1939, președinții Consiliilor de Miniștri de la Londra și Paris, făceau fiecare declarații publice al căror conținut era identic: garantarea granițelor României și Greciei față de orice acțiune agresivă ce le-ar fi periclitat independența. Gestul celor două guverne era fără precedent și era impus de conjunctura extrem de complicată ce se crease în planul relațiilor internaționale de escaladarea prin forță din mai multe direcții a sistemului creat prin tratatele de pace de la sfârșitul primului război mondial.

Cucerirea Albaniei a produs o modificare în raporturile italo-române, atât în mod direct, cât și prin prisma creșterii gradului de apropiere dintre Roma și Budapesta. Acest din urmă aspect, corelat cu strângerea chingilor italiene ce înconjurau Iugoslavia, au creat un triunghi relațional, defavorabil evident României. Noul cadru geopolitic se constituia într-o ocazie foarte prielnică pentru ca Budapesta să-și aducă contribuția directă la izolarea României, până la apariția momentului favorabil satisfacerii constantelor sale revendicări față de teritoriul acesteia din urmă. Rolul Italiei în jocul maghiar era esențial pentru distanțarea celor două aliate.

A doua jumătate a ultimei luni de pace aducea cu sine o lovitură de teatru pe scena politico-diplomatică internațională: pactul germano-sovietic, care survenea pe fundalul negocierilor dintre sovietici și anglo-francezi. Nimic nu lăsa să se întrevadă posibilitatea apropierii dintre cele două părți la începutul lunii august, ci dimpotrivă.

Șefului diplomației de la Roma i se aducea la cunoștință izbânda aliaților germani cu doar câteva ore înainte ca oamenii politici români să intre în posesia informației. Luat cu totul

---

<sup>64</sup> Contele G. Ciano, *op.cit.*, p.45.

<sup>65</sup> A.M.A.E., fond 71/România, vol.108, f.144.



prin surprindere, Ciano evalua efectele mișcării diplomatice naziste, constatând pe bună dreptate importanța pactului cu Rusia sovietică: ”Nu e nicio îndoială că nemții au reușit o lovitură de maestru: situația din Europa este răscolită. (...) sistemul de încercuire al micilor state (garanțiile franco-britanice, n.n.) va mai ține el atâta timp cât punctul de sprijin moscovit a dispărut? În orice caz, noi nu trebuie să luăm hotărâri grăbite; trebuie să așteptăm și să fim gata, dacă va fi posibil, să apucăm partea noastră de pradă din Croația și Dalmația”<sup>66</sup>. Ministrul de externe fascist remarcă o principală urmare a Pactului Ribbentrop – Molotov asupra statelor sud-est europene: neutralizarea sistemului de garanții anglo-francez, a cărui existență se fundamenta în eventualitatea unui război în regiune, pe atragerea Rusiei sovietice de partea sa. Înțelegerea celor două regimuri oponente afecta însăși baza întregii gândiri ce a stat la baza oferirii garanțiilor în primăvara aceluiași an, lăsând descoperite micile state ale Antantei Balcanice. Pentru țara sa, Ciano înțelegea că rolul ei în planul marilor decizii a fost mult erodat, ministrul italian rezumând planurile fasciste de expansiune la subminarea independenței Iugoslaviei prin sprijinirea mișcării centrifugale croate.

Garanțiile din primăvară, coroborate cu tratatul tripartit încheiat cu Turcia, creaseră o peliculă de protecție a acestei părți a Antantei Balcanice în fața avansului germano-italian către această parte a Europei. Pactul Ribbentrop – Molotov venea să anuleze aspectul practic al garanțiilor franco-britanice, periclitând astfel în primul rând situația micilor state din Sud – Estul Europei.

---

<sup>66</sup> Contele G. Ciano, *op.cit.*, p.107.

## CAPITOLUL AL IV-LEA

### ROMÂNIA ȘI ITALIA ÎN PERIOADA SEPTEMBRIE 1939-SEPTEMBRIE 1940

De-a lungul lunii august a devenit din ce în ce mai clar pentru conducerea fascistă italiană că Germania nu are nicio rețineră în a provoca un conflict general, în care ar fi atras și Italia, conform tratatului militar recent încheiat. Această certitudine dobândită într-un răstimp destul de scurt, a determinat o reacție pe care ambasadorul Franței la Roma o percepea drept ”perplexitate, neliniște, dacă nu chiar angoasă surdă, care pare să fi cuprins în egală măsură opinia publică și cercurile politice”<sup>67</sup>. Din punctul în care a devenit evidentă iminența agresiunii germane, Roma a căutat să iasă din această situație pentru care nu era pregătită<sup>68</sup>. La 10 august, Ciano încerca să atragă atenția lui Ribbentrop asupra urmărilor de necontrolat pe care le-ar fi putut avea atacarea Poloniei, dar era nevoit să constate că ”dacă li s-ar da germanilor și mai mult decât au cerut, tot ar ataca, căci sunt posedați de demonul distrugerii”<sup>69</sup>.

Incapacitatea militară a Italiei de a intra într-un conflict din care, dealtfel, ar fi putut cu ușurință câpăta foloase, a generat reacția de rezistență a statului peninsular la intențiile Germaniei și speranța că situația se va putea tranșa la masa verde, precum odinioară Cehoslovacia. Tentativele lui Mussolini de a împiedica izbucnirea conflictului l-au transformat, fără să aibă niciun merit în acest sens – în ultima speranță a democrațiilor occidentale.

La 1 septembrie 1939, trupele germane intrau în Polonia, punându-se în aplicare prevederile „Planului Alb” (Fall Weiss). Era începutul unei conflagrații mondiale ce a implicat 61 de state, folosindu-se în operațiunile militare peste 110 milioane de combatanți.<sup>70</sup>

Noile evenimente internaționale au produs o justificată îngrijorare la București. Declarațiile de război din 3 septembrie 1939 ale Franței și Angliei contra Germaniei au obligat oficialitățile române să-și precizeze poziția. Astfel, în ziua următoare, Consiliul de Miniștri prezidat de Armand Călinescu a publicat un comunicat în care se arăta: „În ce privește politica externă, suntem hotărâți a păstra mai departe aceeași atitudine pașnică de

---

<sup>67</sup> *D.D.F (1932-1939), 2<sup>e</sup> serie (1936-1939), tome XVIII (13-25 aout 1939)*, doc.123, telegrama nr.3310 a lui Francois – Poncet, ambasadorul Franței la Roma, către George Bonnet, Ministrul Afacerilor Străine, 18 august 1939, p.166.

<sup>68</sup> Conte G. Ciano, *op.cit.*, p.101.

<sup>69</sup> *Ibidem*, p.102.

<sup>70</sup> *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Politică, București, 1974, p.537.

până acum, urmărind buna înțelegere cu toți vecinii țării. În acest spirit, guvernul este gata să reînnoiască propunerea pentru încheierea unui pact de neagresiune. Totodată, însă, guvernul veghează la siguranța intereselor naționale și a luat măsurile necesare pentru a face față apărării fruntariilor”.<sup>71</sup>

În acest context s-a reluat inițiativa constituirii „Blocului Neutrilor” care urma să reunească statele neutre și nebeligerante din zona balcanică și cea danubiană. Ideea era una ceva mai veche, în lunile premergătoare izbucnirii războiului desfășurându-se acțiuni care să ducă la întărirea legăturilor dintre statele din zonele menționate.

Prima acțiune concretă în vederea constituirii „Blocului Neutrilor” a venit din partea României la 5 septembrie 1939, când ministrul român de externe informa ambasadele de la Ankara, Belgrad și Atena că Bucureștiul și-a păstrat „măinile libere”, fiind hotărât să-și respecte „angajamentele față de prietenii ei din Înțelegerea Balcanică”.<sup>72</sup> Ambasadorii români din capitalele menționate erau instruiți în mod special să explice că „prin străduințele noastre urmărim să ajungem la întărirea sentimentelor de solidaritate între statele balcanice și la precizarea unei acțiuni comune. Veți cerceta liniile pe care vom putea statornici o asemenea acțiune comună”.<sup>73</sup>

Aceste prime sondaje inițiate de guvernul român s-au bucurat aparent de o primire favorabilă la Atena, Ankara și Belgrad, dar treptat au început să se prefigureze reticențele specifice intereselor fiecărui stat în parte: Greciei îi era teamă să nu se ajungă la revizuirea frontierelor în vederea atragerii Bulgariei în Blocul Neutrilor, Iugoslavia încerca să nu depășească deloc linia trasată de Roma, iar Turcia - strâns legată de interesele anglo-franceze - a așteptat acceptul Aliaților.

Încercările de punere în practică a proiectului „Blocului Neutrilor” au fost de la bun început condiționate de atitudinea Italiei. Intrarea ei în război nu ar fi îngăduit însăși elaborarea proiectului, de aceea, cercurile politico-diplomatice românești au făcut o serie de demersuri pentru ca, pe de o parte, Italia să fie atrasă de partea Neutrilor, iar pe de altă parte, membrii Înțelegerii Balcanice să-i accepte participarea. Marile atuuri ale intrării Romei în proiect ar fi fost: 1. Asigurarea că Italia nu va ataca niciun stat membru al Antantei Balcanice; 2. Participarea Italiei ar fi atras Ungaria și Bulgaria, ceea ce ar fi asigurat România și Iugoslavia, dar și Grecia.

---

<sup>71</sup> M. Mușat, I. Ardeleanu, *op.cit*, vol.II, partea a II-a (noiembrie 1933-septembrie 1940), p.996; V. Moisuc, Gh. Matei, *Politica externă a României în perioada Munchen-ului (martie 1938-martie 1939)*, în *Probleme de politică externă a României (1919-1939)*, Editura Militară, 1971, p.231; vezi și „Affaires Danubiennes”, No.5, septembre 1939, p.290.

<sup>72</sup> Gh. Buzatu, *Din istoria secretă...*, vol.I, p.48.

<sup>73</sup> *Apărarea patriei, a independenței și suveranității naționale*, Editura Politică, București, 1975, p.194.

Chestiunea blocului de state neutre a reprezentat una dintre cele mai dezbătute problematice din primele trei luni ale noului război, în multe din capitalele europene și s-a constituit într-un punct central al relațiilor româno-italiene din această perioadă. În pofida acestui aspect, în mare parte din cauza atitudinii evazive a părții italiene, subiectul aderării la o neutralitate comună nu a fost abordat direct decât în câteva rânduri, în întrevederile dintre Grigore Gafencu - Pellegrino Ghigi și Galeazzo Ciano – Raoul V. Bossy. De aceea, observațiile privind contactele nemijlocite româno – italiene în privința constituirii ”Blocului Neutrilor” se reduc în fapt la cele câteva abordări ale tematicii – nu foarte angajante – de către ministrul român la Roma.

Poziția Italiei a tins să se clarifice spre sfârșitul lunii noiembrie. Ministrul italian de externe îi declara ministrului Franței la Roma Francois-Poncet, la 25 noiembrie, că guvernul său nici nu încurajează, dar nici nu descurajează formarea unui bloc balcanic. Ideea de bază era că Italia renunță să mai participe la un asemenea proiect, preferând să încheie acorduri bilaterale cu statele din regiune.<sup>74</sup> Refuzul definitiv al statului fascist italian de a interveni în chestiunea grupării statelor neutre propusă de România s-a produs în decembrie 1939.

Atitudinea Germaniei avea să fie decisivă pentru nereușita creării acestei alianțe defensive, ea transformându-se treptat, din reacția de susținere imediată – pentru nevoia stringentă de păstrare a păcii în Balcani din primele zile ale războiului – în manifestarea explicită a dezaprobării sale și chiar boicotarea proiectului românesc .

Una dintre cele mai mari spaime a cercurilor politice românești, după împărțirea Poloniei între cele două semnatare ale Pactului din august, a constituit-o Rusia sovietică, chiar dacă conținutul protocolului secret referitor la Basarabia le era necunoscut. Politica antiromânească a Moscovei de-a lungul celor 20 de ani de existență ai României Mari nu mai are nevoie în aceste circumstanțe de nicio prezentare. De aceea, politicieni precum Constantin Argetoianu, situau Rusia pe primul loc în topul pericolelor ce amenințau statul român, atât înainte cât și după debutul noului conflict – deocamdată european. Informații care îi soseau omului politic român de la Roma în 20 septembrie 1939 în urma unor întrevederi cu anumiți oficiali italieni, arătau că ”nicio dată, în câte au tratat nemții cu italienii, *din câte au povestit nemții că au tratat cu rușii*, n-a fost vorba de Basarabia sau de România”. Convingerea italienilor, contactați de unul dintre oamenii de încredere ai lui Argetoianu, era că protocoalele secrete ce însoțeau înțelegerea germano – sovietică ar fi conținut prevederi referitoare doar la Polonia și statele baltice, nicidecum România – de care Germania era direct interesată<sup>75</sup>. Cel mai probabil însă, Roma nu a fost informată de colaboratorii săi germani din Axă cu privire la

---

<sup>74</sup> Raoul V. Bossy, *op.cit.*, vol.II, p.197.

<sup>75</sup> Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol.VII, p.148.

conținutul protocoalelor secrete, singura dovadă în acest sens putând fi jurnalul Contelui G. Ciano. Însemnările șefului diplomației italiene nu conțin niciun indiciu asupra faptului că ar fi cunoscut măcar parțial prevederile protocoalelor secrete, iar reacțiile sale pe măsură ce aceste prevederi se pun în practică, sunt de o firescă surprindere.

Palazzo Chigi a decis să-și modifice atitudinea față de statul cel mai expus amenințării sovietice – România – în vederea determinării acesteia să opună rezistență intimidărilor sau chiar unei eventuale agresiuni din partea Rusiei sovietice.

În conjunctura creată de amenințările sovietice care se făceau auzite prin intermediul presei, de eșecul "Blocului Neutrilor" și de ocuparea unei părți din Polonia în cea mai desăvârșită stare de colaborare cu Germania, diplomația română a intervenit pe lângă anglo – francezi pentru a afla dacă garanția lor ar fi putut deveni valabilă și în cazul unui atac sovietic. Condiționarea atitudinii Aliatilor de poziția ce urma să adopte Italia pune România într-o situație delicată: eforturile ei pentru atragerea statului fascist în gruparea neutrilor doar ce eșuase, ministrul de externe italian arătând practic în cadrul unui discurs oficial că nu mai dorește ca numele statului său să mai fie legat de proiectul românesc. Situația a fost însă în decembrie 1939 de așa natură încât însăși Roma a făcut primele mișcări în direcția unei apropieri față de statul român.

Statul fascist era dispus la începutul anului 1940 să își ia angajamentul de a acționa în direcția ajutării României împotriva aliatai Germaniei, atât prin punerea la dispoziție a unor diverse mașini, materiale de război și echipamente militare cât și prin presiuni exercitate asupra Ungariei, a cărei importanță în politica externă italiană avea să scadă momentan, comparativ cu cea a Bucureștiului. Mediarea raporturilor româno-maghiare de către Palazzo Chigi în scopul creării unui front antisovietic avea să facă parte din noua poziție adoptată de Italia față de România.

Din prima lună a primăverii anului 1940 soarta ce avea să cunoască România intra în linie dreaptă, problematicile diferite pe care le constituiau Basarabia și Transilvania începând a fi tratate la comun din cauza precipitării evenimentelor. Pentru conducerea română, cele două chestiuni deveneau interdependente datorită conectării lor prin intermediul Italiei. Roma își luase dublul angajament de a sprijini efectiv România în cazul unui atac rusesc și simultan, de a reține Ungaria de la orice acțiune antiromânească. Mai mult decât atât, neutralitatea statului fascist era o condiție cuprinsă în extensia rusească a garanțiilor anglo-franceze. Se poate afirma în aceste împrejurări, fără a se acorda o importanță mai mare decât cea cuvenită, că destinul României s-a găsit timp de câteva luni în mâinile Italiei.

Italia și-a modificat vizibil atitudinea față de București, în special după luarea deciziei de a intra în război, ea fiind din acest moment tot mai legată de Germania, și nemaifiind

dispusă să creeze „opinie separată” în cadrul Axei. După intrarea Italiei în război împotriva anglo-francezilor, o privire asupra noii sale poziții pe scena internațională, indică foarte clar imposibilitatea de a-și mai ține promisiunile antisovietice. Ceea ce mai rămânea posibilă, era o atitudine de corectitudine față de București, care ar fi putut fi menținută de Ciano prin simplul refuz de a încerca să le abată atenția românilor de la pericolul iminent. Iar o astfel de poziție s-ar fi putut obține fără nicio implicare compromițătoare.

După primirea ultimatumului de la Moscova, sfatul Italiei, care de atâtea ori ne recomandase rezistența contra oricărei agresiuni bolșevice, a fost să cedăm<sup>76</sup>, Ciano declarând că Roma va ține cont de sacrificiul ce-l facem în folosul păcii în sud-est, un serviciu pe care-l aducem și Italiei și Germaniei, mai ales că ”un popor de 20 de milioane nu poate lupta singur contra unuia de 170 milioane și nimeni nu vă va putea vreodată învinovăți că nu v-ați măsurat cu un așa uriaș, riscând ocuparea capitalei voastre, dacă nu a țării întregi”<sup>77</sup>. Mai mult, la Roma se știa cu 3 zile înainte de intențiile sovieticilor, așa cum a mărturisit însuși Ciano în întrevederea din 27 iunie cu Bossy.<sup>78</sup> Roma își motiva nerespectarea angajamentelor ei față de România prin intervenția Italiei în război, care ar fi modificat posibilitățile guvernului italian.

La Viena, unde s-a luat act de eșecul tratativelor de la Turnu Severin, Italia și Germania au hotărât că singura soluție în afara conflictului a rămas arbitrajul. În pofida procedeele utilizate la Viena într-un desăvârșit acord de către cei doi miniștri, interesele statelor lor în privința României au coincis datorită circumstanțelor create de participarea la război de aceeași parte a baricadei. În drumul Romei către Balcani, România putea să dețină un rol în jocul italian sud – est european, chiar în condițiile aservirii ei economice de către Germania. Mai mult, politicienii italieni au început să se simtă agasați încă de la începutul anului 1940 de pretențiile exprimate tot mai nerăbdător de unguri. Dar decizia Budapestei de a nu lăsa cu niciun chip să-i scape momentul prielnic creat de ultimatumurile sovietice, fiind pregătită să atace România chiar asumându-și riscul de a lupta fără sprijinul Italiei și Germaniei, nu a mai lăsat nicio opțiune celor două beligerante.

Acordarea garanțiilor italo-germane reprezenta singura și minima satisfacție pentru teritoriile cedate. România, rămasă singură nu putea decât să se supună. Era capătul unui drum început sub semnul șanseii cu două decenii în urmă, parcurs extatic și fără foarte multe griji, și sfârșit acum într-o agonie ce avea să se perpetueze.

---

<sup>76</sup> Carol al II-lea, *op.cit.*, vol.III, p.217.

<sup>77</sup> R.V. Bossy, *op. cit.*, vol.II, p.252; A.M.A.E., fond 71/Italia, vol.67, ff.285-286.

<sup>78</sup> *Ibidem*, p.251.

## CONCLUZII

La sfârșitul primului război mondial România și Italia făceau parte din rândul statelor învingătoare. Dar, în timp ce România s-a înscris în rândul statelor apărătoare a „ordinii de la Versailles”, Italia, nemulțumită de teritoriile primite la Conferința de Pace de la Paris, a adoptat o politică revizionistă. Acest fapt a apropiat-o de Ungaria, stat vecin cu România și care declara Tratatul de la Trianon un „dictat”, luptând pentru revizuirea frontierelor.

Cu toate acestea, relațiile româno-italiene au debutat relativ bine, discuțiile din deceniul al III-lea al secolului XX ducându-se în cea mai mare parte în jurul ratificării de către Italia a Tratatului din 28 octombrie 1920 care privea recunoașterea de către marile puteri a unirii Basarabiei cu România. Apogeul bunelor relații dintre Roma și București a fost atins în timpul guvernării Averescu, când a fost semnat un tratat între Italia și România și a fost recunoscută apartenența Basarabiei la România.

Colaborarea dintre cele două state din această perioadă a fost generată și de intenția Italiei de a domina zona dunăreană și cea balcanică. România a refuzat însă apropierea de Roma datorită condițiilor pe care aceasta le punea, respectiv încheierea unor tratate cu Ungaria și Bulgaria, state aflate deja sub „protecția” Italiei. Eșecul acestei apropieri a însemnat pentru Italia reîntoarcerea la politica revizionistă și susținerea pretențiilor Ungariei și Bulgariei.

Încercarea Italiei de constituire a unui Directorat al celor patru mari puteri europene a provocat reacțiile vehemente ale micilor state europene, în special a celor din Mica Înțelegere, printre care și România. Rezultatul a fost o nouă răcire între Roma și București.

Punctul critic al raporturilor româno-italiene a fost atins însă în timpul conflictului italo-etioopian. România – prin Nicolae Titulescu – a adoptat o poziție intransigentă, dorind instituirea sancțiunilor economice și chiar a celor militare. Atitudinea lui Nicolae Titulescu față de conflictul italo-etioopian a adus prejudicii României în contextul general al situației internaționale din anii 1935-1936. România și-a atras astfel resentimentele Italiei și a devenit tot mai izolată pe continentul european, în conjunctura în care, în a doua jumătate a anilor 30, rolul preponderent, mai ales în Est îl vor avea statele revizioniste, în frunte cu Italia și Germania. Totodată, aliata tradițională a României, Franța, a renunțat la veleitățile de putere predominantă în Europa, scopul său prioritar fiind asigurarea propriei securități.

Schimbarea lui Nicolae Titulescu din fruntea Ministerului de Externe – salută cu entuziasm de presa italiană - nu a dus și la o ameliorare a relațiilor româno-italiene. Ancorată în politica filo-anglo-franceză, oficialitățile române au ignorat o dată în plus legăturile politico-diplomatice în primul rând cu Roma.

Începând din anul 1937, Mica Înțelegere își pierde unitatea sa de până atunci, Iugoslavia, prin guvernul Stoiadinovici, încercând să se adapteze la noul mers al politicii europene. Atragerea Belgradului în sfera de influență a Romei a avut o dublă semnificație: pe de o parte era slăbită Mica Înțelegere, iar pe de altă parte se realiza încercuirea Cehoslovaciei, ce avea să devină prima victimă a statelor revizioniste.

Anul 1938 demonstrează cu claritate, dacă mai era nevoie, că aceste țări revizioniste în frunte cu Germania și Italia erau cele care decideau în Europa centrală și de sud-est. Ancorate în politica de conciliatorism, democrațiile occidentale – Anglia și Franța – și-au părăsit aliatele pe care le „seduseseră” în toată perioada anterioară. Totodată, Mussolini devine conștient că țara sa nu poate susține un război – nici măcar pe termen scurt – și încercă să „pozeze” într-un „campion al păcii”, situație care i-a ieșit atât de bine în momentul Acordului de la Munchen.

Oficialitățile române au continuat să spere în alianțele tradiționale, aceste speranțe fiind alimentate și de garanțiile din aprilie 1939. Alianța germano-sovietică, concretizată în Pactul Ribbentrop-Molotov a paralizat însă orice gest al Angliei și Franței și a condus finalmente la declanșarea celui de-al doilea război mondial.

Una dintre acuzațiile ce s-au adus politicienilor români din deceniul patru al secolului trecut a fost lipsa lor de realism – de fapt, de pragmatism. Pe fondul prefigurării timpurii a intențiilor și forței Germaniei, căreia i s-a alăturat Italia în mod inevitabil, conducerea României ar fi trebuit în această accepțiune să-și abandoneze vechea politică și orice principii care au stat la baza ei, pentru a se plasa pe orbita italo-germană. Întrebarea care se pune însă, este unde ar fi dus-o antrenarea sa în avalanșa provocată de cele două state? Imposibilitatea întrevederii unui răspuns satisfăcător la această întrebare, ne conduce către concluzia că România a urmat singura politică externă posibilă – căreia i s-ar fi putut adăuga mai mult echilibru, pe alocuri - pentru situația geopolitică în care se găsea.



## BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ:

### 1.Izvoare:

- *Arhivele Ministerului Afacerilor Externe:*
  - fond 71/Italia (1920-1944)
  - fond 71/România (1920-1944)
  - fond 71/Ungaria (1920-1944)
  - fond 71/Bulgaria (1920-1944)
  - fond 71/U.R.S.S. (1920-1944)
  
- *Arhivele Naționale Istorice Centrale:*
  - fond Constantin Argetoianu (1883-1935)
  - fond Alexandru Averescu (1913-1938)
  - fond Nicolae Titulescu (1836-1971)
  - fond Președinția Consiliului de Miniștri (1859-1940)
  
- *Arhivele Naționale ale Ungariei (Magyar Országos Levéltár):*
  - fond K63

### 2.Documente publicate:

- *23 august 1944. Documente, vol.I (1939-1943)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
  
- *Desăvârșirea unității național-statale a poporului roman. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe (iulie 1919-octombrie 1919), vol.IV-VI*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
  
- *Diplomáciai Iratok Magyarországhoz (1936-1945), vol.II*, Akadémiai Kiado, Budapest, 1965; *vol. III*, Akadémiai Kiado, Budapest, 1970; *vol. IV*, Akadémiai Kiado, Budapest, 1972; *vol. V*, Akadémiai Kiado, Budapest, 1982.

- Dobrinescu Valeriu Florin, Pătroiu Ion, Nicolescu Gheorghe (coordonatori), *Relații militare româno-germane. 1939-1944. Documente*, Editura Europa Nova, București, 2000.
- *Documente Diplomatice Române, seria a II-a, vol.18, partea I (1 ianuarie -30 iunie 1936)*, Editura Academiei Române, București, 2008; *seria a II-a, vol.18, partea a II-a (1 iulie – 31 decembrie 1936)*, Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2010.
- *Documents Diplomatiques Français (1932-1939), 1<sup>er</sup> serie (1932-1935), tome I (19 juillet-4 novembre 1932)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1964; *tome II (15 novembre 1932-17 mars 1933)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1966; *tome IV (16 juillet-12 novembre 1933)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1968; *tome VI (13 mars-26 juillet 1934)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1972; *tome VIII (1<sup>er</sup> novembre 1934-15 janvier 1935)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1979; *tome IX (16 janvier-13 mars 1935)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1980; *tome X (24 mars-31 mai 1935)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1981; *tome XI (1<sup>er</sup> juin-20 aout 1935)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1982; *tome XII (21 aout-15 octobre 1935)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1984; *2<sup>e</sup> serie (1936-1939), tome I (1<sup>er</sup> janvier- 31 mars 1936)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1963; *tome II (1<sup>er</sup> avril-18 juillet 1936)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1964; *tome IV (20 novembre 1936-19 fevrier 1937)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1967; *tome V (20 fevrier-31 mai 1937)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1968; *tome VI (1<sup>er</sup> juin-20 septembre 1937)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1970; *tome VII (29 septembre 1937-16 janvier 1938)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1972; *tome VIII (17 janvier-20 mars 1938)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1973; *tome XI (3 septembre-2 octobre 1938)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1977; *tome XII (3 octobre-30 novembre 1938)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1978; *tome XIV (1<sup>er</sup> fevrier-15mars 1939)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1980; *tome XVI (1<sup>er</sup> mai-24 juin 1939)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1983; *tome XVII (25 juin-12 aout 1939)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1984; *tome XVIII (13-25 aout)*, Imprimerie Nationale, Paris, 1985.
- *Documents on British Foreign Policy (1919-1939), 1<sup>st</sup> series, vol.V*, His Majesty's Stationery Office, London, 1954; *vol.VIII*, London, 1958; *vol.XII*, London, 1962; *vol.XXIV*, London, 1983; *2<sup>nd</sup> series, vol.I*, London, 1946; *vol. XV*, London, 1961; *vol. XVI*, London, 1962; *3<sup>rd</sup> series, vol.II*, London, 1950; *vol.IV*, London, 1951; *vol.V*, London, 1952.

- *Documents on German Foreign Policy (1918-1945), series D: 1937-1945, vol.I*, His Majesty's Stationery Office, London, 1949.
- Duțu Alesandru, Nicolescu Lenuța, Osca Alexandru, Nicolescu Andrei, *Atașării militare transmit (1938-1939), vol.III*, Editura Europa Nova, București, 2003.
- *I Documenti Diplomatici Italiani settima serie: 1922-1935, vol.I (13 ottombre-26 aprilie 1923)*, Istituto Poligrafico Italiano, Libreria dello stato, Roma, 1953; *vol.II (27 aprilie 1923-22 febbraio 1924)*, Roma, 1955; *vol.III (23 febbraio 1924-14 maggio 1925)*, Roma, 1959; *vol.IV (15 maggio 1925-6 febbraio 1927)*, Roma, 1962; *vol.V (7 febbraio-31 dicembre 1927)*, Roma, 1967; *vol. VII (13 settembre 1929-14 aprilie 1930)*, Roma, 1972; *vol.IX (15 aprilie-31 dicembre 1930)*, Roma, 1975; *vol.X (1 gennaio-4 settembre 1931)*, Roma, 1978; *ottava serie: 1935-1939, vol.XII, 23 maggio-11 agosto 1939*, Roma, 1952.
- Mosca, Rodolfo, *Le relazioni internazionali del regno d'Ungheria. Atti internazionali e documenti diplomatici raccolti e ordinati, volume primo, 1919-1938*, Budapest, Società Matia Corvino Editrice, 1943.
- Mussolini, Benito, *Statul*, Fundația culturală Forum, Cluj-Napoca, 2001.
- *Nazi-soviet relations, 1939-1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*, Department of State, Washington, 1948.
- *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I (1917-1934)*, București, Editura Enciclopedică, 1999; *Vol. II (1935-1941)*, Editura Fundației Culturale Române, 2003.
- *România-Vatican. Relații diplomatice. Vol. I, 1920-1950*, coordonator: Dumitru Preda, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- *România. Documente străine despre români*, Ediția a II-a, Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, București, 1992.
- Scurtu, Ioan. *România și Marile Puteri (1918-1933). Documente*, București, Ed. Fundației "România de Măine", 1999.
- Titulescu, Nicolae, *Discursuri*, Editura Științifică, București, 1967.
- Idem, *Documente Diplomatice*, Editura Politică, București, 1967.
- Idem. *Opere complete. Vol. I*, Ediție de: Ion M. Oprea, Ion C. Grecescu, București, Editura ALL Beck, 2001.
- Idem, *Pledoarii pentru pace*, Editura Enciclopedică, București, 1996.

- *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România (1917-1918). Documente*, Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc, Editura Hyperion, Chișinău, 1995.
- Vianu Alexandru, Zamfir Zorin, Bușe Constantin, Bădescu Gheorghe, *Relații internaționale în acte și documente, vol.I (1917-1939)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974.

### **3.Periodice:**

- „Affaires Danubiennes. Revue de l'Europe Centrale et du Sud-Est”, no.3, mars 1939; no.5, septembre 1939.
- „Calendarul”: ianuarie-februarie 1933.
- „România”: septembrie-decembrie 1939.
- „Timpul”: august-decembrie 1939.
- ”Universul”: ianuarie-martie 1926; octombrie 1935 – iulie 1936, septembrie-decembrie 1939; 16 martie 1947.
- ”Viitorul”: decembrie 1935 – februarie 1936.

### **4.Memorii, Jurnale:**

- Argetoianu, Constantin, *Însemnări Zilnice, vol.I (2 februarie 1935-31 decembrie 1936)*, Editura Machiavelli, București, 1998; *vol.II (1 ianuarie-30 iunie 1937)*, Editura Machiavelli, București, 1999; *vol.III (1 iulie-31 decembrie 1937)*, Editura Machiavelli, București, 2001; *vol.IV (1 ianuarie-30 iunie 1938)*, Editura Machiavelli, București, 2002; *vol.V (1 iulie-31 decembrie 1938)*, Editura Machiavelli, București, 2002; *vol. VI (1 ianuarie - 30 iunie 1939)*, Editura Machiavelli, București, 2003; *vol.VII (1 iulie - 22 noiembrie 1939)*, Editura Machiavelli, București, 2003; *vol.VIII (1 ianuarie - 21 iulie; 25 octombrie - 31 decembrie 1940)*, Editura Machiavelli, București, 2007.
- Bibescu, Martha, *Jurnal Politic 1939-1941*, Editura Politică, București, 1979.
- Bossy, Raoul Vasile, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940), vol.I (1918-1937), vol.II (1938-1940)*, Editura Humanitas, București, 1993.

- Carol al II-lea, *Însemnări zilnice (1937-1953). Volumul II: 13 martie-15 decembrie 1939 (Caietele 8-10)*, Editura Scripta, București, 1997; *Volumul III: 15 decembrie-7 septembrie 1940 (Caietele 11-11A)*, Editura Scripta, București, 1998.
- Idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice. Vol.I (1904-1939)*, Editura Curtea Veche, București, 2003.
- Idem, *În zodia Satanei. Reflexiuni asupra politicii internaționale*, Editura Universitaria, București, 1994.
- Călinescu, Armand, *Însemnări Politice (1916-1939)*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Ciano, Galeazzo, *Jurnal politic*, Editura Elit, București, f.a.
- Crainic, Nichifor, *Zile Albe, Zile Negre. Memorii, vol.I*, Casa Editorială "Gândirea", București, 1991.
- Cretzianu, Alexandru, *Ocazia pierdută*, Ediția a II-a, Editura Institutul European, Iași, 1998.
- Gafencu, Grigore, *Ultimele zile ale Europei*, Editura Militară, București, 1992.
- Halder, Franz, *Jurnal (1939-1942)*, Editura Elit, București, f.a.
- Manoilescu, Mihail, *Dictatul de la Viena. Memorii (iulie-august 1940)*, Editura Enciclopedică, București, 1991.
- Idem, *Memorii, vol.I-II*, Editura Enciclopedică, București, 1993.
- Pop, Valeriu, *Bătălia pentru Ardeal*, Editura Enciclopedică, București, 1992.
- Idem, *Amintiri politice (1936-1945)*, Editura Vestala, București, 1999.
- Slăvescu, Victor, *Note și însemnări zilnice. Vol. I (octombrie 1923-1 ianuarie 1938)*, Editura Enciclopedică, București, 1996.
- Sudoplatov Pavel, Sudoplatov Anatoli, Schecter Jerrold L., Schecter Leona P., *Misiuni speciale. Arhitectura terorii*, București, Editura Elit, f.a.
- Tabouis, Genevieve, *Douăzeci de ani de tensiune diplomatică*, Editura Politică, București, 1965.
- Titulescu, Nicolae, *Politica externă a României (1937)*, Editura Enciclopedică, București, 1994.
- Vișoianu, Constantin, *Misiunile mele*, Editura Enciclopedică, București, 1997.

## **5.Instrumente de lucru:**

- Bărbulescu Petre, Cloșcă Ionel, *Repere de cronologie internațională. 1914-1945*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
- Calafeteanu Ion, Popișteanu Cristian (coord.), *Politica Externă a României (Dicționar Cronologic)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- Giurescu, Constantin C. (coord.), *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971.
- *La Storia. L'eta dei totalitarismi e la seconda guerra mondialeI, vol.13*, La Biblioteca di Repubblica, Roma, 2004.
- Mamina, Ion, *Moharhia constituțională în România. Enciclopedie Politică. 1866-1938*, Editura Enciclopedică, București, 2000.
- Neagoe, Stelian, *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1999*, Editura Meronia, București, 2003.
- Nedelea, Marin, *Prim-miniștrii României Mari*, Casa de Editură și Presă “Viața Românească”, f.l., 1991.
- Nicolescu, Nicolae C., *Șefi de stat și de guvern ai României (1859-2003). Mică enciclopedie*, Editura Meronia, București, 2003.
- Șerban, Ionuț, *Repere istoriografice ale relațiilor româno-italiene (1859-1900)*, în ”Analele Universității din Craiova”, Seria Istorie, an XV, nr.2 (18), 2010, pp.320-321.

## **6.Lucrări generale:**

- Agrigoroaiei Ion, Palade Gh., *Basarabia în cadrul României întregite (1918-1940)*, Editura Universitas, Chișinău, 1993.
- *Apărarea patriei, a independenței și suveranității naționale*, Editura Politică, București, 1975.
- Bezias, Jean-Remy, *Relațiile Internaționale de la mijlocul secolului al XIX-lea până în 1939*, Editura Institutul European, Iași, 2003.

- Bitoleanu, Ion, *Politica externă a României Mari în debaterile Parlamentului*, Editura “Mondograf”, Constanța, 1995.
- Bold Emil, Ciupercă Ioan, *Europa în derivă (1918-1940)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2001.
- Boldur, Alexandru, *Istoria Basarabiei*, Editura „Victor Frunză”, București, Mica Întreprindere Editorial-Poligrafică, Chișinău, 1992.
- Brunet, Jean-Pierre, Plessis, Alain, *D'une guerre a l'autre*, Hachette, Paris, f.a.
- Bușe, Dorel, *Premisele colaborării politico-diplomatice româno-italiene în timpul primului război mondial*, în volumul *Relații Internaționale și studii de istorie. Omagiu profesorului Constantin Bușe*, Editura Universității din București, 2009, pp.148-154.
- Buzatu, Gheorghe, *Dosare ale războiului mondial (1939-1945)*, Editura Junimea, Iași, 1978.
- Idem, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial, vol.I*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Idem, *România și Marile Puteri (1939-1947)*, București, Ed. Enciclopedică, 2003.
- Calafeteanu, Ion, *Politică și interes național în România interbelică*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
- Idem, *Revizionismul ungar și România*, Editura Enciclopedică, București, 1995.
- Campus, Eliza, *Din politica externă a României (1913-1947)*, Editura Politică, București, 1980.
- Eadem, *Înțelegerea Balcanică*, București, Editura Academiei Române, 1972.
- Eadem, *Mica Înțelegere*, Editura Științifică, București, 1968.
- Eadem, *Mica Înțelegere*, Ediția a II-a, Editura Academiei Române, București, 1997.
- Chiper, Ioan, *România și Germania nazistă. Relațiile româno-germane între comandamente politice și interese economice (ianuarie 1933-martie 1938)*, Editura Elion, București, 2000.
- Ciorbea, Valentin, *Din istoria secolului XX (1918-1939), vol.I*, Editura Ex Ponto, Constanta, 2006.
- Idem, *Evoluția Dobrogea între 1918-1944*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2005.

- Idem, *Istoricul navelor școală „Mircea”. Volumul I: Bricul „Mircea”*, Editura Academiei Navale „Mircea cel Bătrân”, Constanța, 1997.
- Covaci Maria, *Italia*, în Popescu-Puțuri, Ion (coordonator), *Regimuri fasciste și totalitariste din Europa, vol.I*, Editura Militară, București, 1979, pp.72-183.
- Diamandi, Sterie, *Galeria Dictatorilor*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2010.
- Dobrinescu, Valeriu Florin, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia (1918-1940)*, Editura Junimea, Iași, 1991.
- Idem, *1917-1939: Basarabia în raporturile româno-sovietice*, în “Dosarele Istoriei”, 2000, 5, nr. 6, pp.33-38.
- Dumitriu-Snagov, Ion, *România în diplomația Vaticanului (1939-1944)*, București, Editura Europa Nova, 1999.
- Funderburk, David Britton, *Politica Marii Britanii față de România 1938-1940. Studiu asupra strategiei economice și politice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Gallo, Max, *Italia lui Mussolini*, Editura Politică, București, 1969.
- Ghiață, Petre, *Dictaturi*, Editura Ideia, f.l., 1938.
- Glenny, Misha, *The Balkans (1804-1999). Nationalism, War and The Great Powers*, Granta Books, London, 1999.
- Guichonnet, Paul, *Mussolini și fascismul*, Editura Corint, București, 2002.
- Haynes, Rebeca. *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Iași, Editura Polirom, 2003.
- Herban, Adela. *România-Vatican. 1920-1940. Relații diplomatice*, Deva, Editura Călăuza, 2002.
- Hillgruber, Andreas, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române. 1938-1944*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Iordan, Constantin, *România și relațiile internaționale din sud-estul european: Probleme ale păcii, securității și cooperării (1919-1924)*, Editura All, București, 1999.
- Idem, *România și relațiile internaționale din sud-estul european: Modelul Locarno (1925-1927)*, Editura „Curtea Veche”, București, 2001.
- Kissinger, Henry, *Diplomația*, Editura All, București, f.a.



- Launay, Jacques de, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial. 1939-1942, vol.I*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Le Breton, Jean-Marie, *Europa Centrală și Orientală între 1917 și 1990*, Editura Politică, 1990.
- Ludwig, Emil, *Conducătorii Europei. Portrete după natură*, Editura “Cugetarea”, București, f.a.
- Idem, *De vorbă cu Mussolini*, Editura “Cugetarea”, București, f.a.
- Lupu N.Z., Căzan Gh., Bușe, C., *Istoria Universală Contemporană, vol.I (1917-1945)*, Editura Universității București, 1977.
- Lungu, Dov B., *Romania and the Great Powers (1933-1940)*, Duke University Press, Durham and London, 1989.
- *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Politică, București, 1974.
- Milza Pierre, Berstein, Serge, *Istoria secolului XX, vol.I (1900-1945)*, Editura All, București, 2001.
- Minniti, Fortunato, *Benito Mussolini*, Editura Litera, București, 2013.
- Moisuc, Viorica, *Istoria relațiilor internaționale până la mijlocul secolului al XX-lea*, Editura Fundației România de Măine, București, 2002.
- Eadem, *Premisele izolării politice a României*, Editura Humanitas, București, 1991.
- Montanelli Intro, Cervi Mario, *L'Italia dell'Asse (1936-10 giugno 1940)*, Rizzoli, Milano, 1980.
- Mușat Mircea, Ardeleanu Ion, *România după Marea Unire, vol.II, partea I (1918-1933)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986; *vol.II, partea a II-a (noiembrie 1933-septembrie 1940)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Oncescu, Laura. *Relațiile României cu Italia în anii 1878-1914*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011.
- Oprea, Ion M., *România și Imperiul Rus (1924-1947)*, Editura Albatros, București, 2003.
- Orteza, Ramiro, *Italia modernă*, Editura Ancora, București, 1925.

- Pașcalău, Gheorghe. *România și Marea Britanie. Relații politico-diplomatice (1933-1939)*, București, Ed. Albatros, 2001.
- Pipes, Richard, *Scurtă istorie a revoluției ruse*, Editura Humanitas, București, 1998.
- Pini, Giorgio, *Benito Mussolini. La sua vita fino ad oggi da Predappio all'Impero*, Licinio Capelli, Bologna, 1938.
- Popișteanu Cristian, *România și Antanta Balcanică*, Ediția a II-a, București, Editura Politică, 1971.
- Proccaci, Giuliano, *Istoria italienilor*, Editura Politică, București, 1975.
- Rădulescu, Savel, *Nicolae Titulescu (1882-1941)*, în *Diplomați Iluștri, vol. I*, Editura Politică, București, 1969.
- Robson, Mark, *Italia: liberalism și fascism*, Editura All, București, 1998.
- Salvatorelli, Luigi, *Sommario della storia d'Italia. Dai tempi preistorici ai nostri giorni*, Giulio Einaudi, Torino, 1965.
- Scurtu, Ioan, *România și Marile Puteri (1933-1940)*, București, Editura Fundației "România de Măine", 2000.
- Idem, Buzatu Gheorghe, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura Paideia, București, 1999.
- Sîrbu, Ionel, *Izolarea politică a României și politica Basarabiei*, în "Codrul Cosminului", nr.11, 2005, pp.125-137.
- Susmel, Edoardo, *Mussolini: Omul*, București, 1927.
- Taylor, A.J.P., *Originile celui de-al doilea război mondial*, Editura Polirom, București, 1999.
- Teșă, Ion, *Relații româno-germane: 1938-1944*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2006.
- Tranfaglia, Nicola, *Fascismi: il regime*, în *Storia d'Italia, vol.I*, a cura di Fabio Levi, Umberto Levra, Nicola Tranfaglia, La Nuova Italia, Firenze, 1978, pp.405-417.
- Vanku, Milan, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei (1920-1938)*, Editura Politică, București, 1979.
- Winok, Michel, *Le fascism, c'est la guerre!* în "L'Histoire", nr.235, septembrie 1999, pp.50-57.
- Zamfir, Zorin; Banciu, Jean, *1939. Ultimul an de pace, întâiul an de război*, Editura Oscar Print, București, 2000.

- Zbucnea, Gheorghe, *Istoria Iugoslaviei*, Editura Corint, București, 2001.

## 7.Lucrări speciale:

- Bulei, Ion, *Roma, 1924-1927. O ofensivă diplomatică întârziată și dificilă*, în “Magazin Istoric”, An XXXII, nr.3/1998, pp.14-16.
- Buchet, Constantin, *Mussolini-Hitler, tandemul diabolic*, în „Dosarele Istoriei”, An V, nr.2 (30), 1999, pp.22-25.
- Buzatu, Gheorghe, *Acțiunea diplomatică a României în perioada neutralității (1939-1940)*, în *Diplomații și diplomați români*, Focșani, 2002, II, pp.353-457.
- Idem, *Diplomați români împotriva cedărilor teritoriale*, în “Academica”, 2000, 10, nr. 10-11, pp.16-17.
- Idem, *Politica externă a României în ajunul conflagrației mondiale din 1939-1945*, în *Omagiu istoricului Valeriu Florin Dobrinescu*, Focșani, 2003, pp.406-454.
- Idem (coord.), *Titulescu și strategia păcii*, Editura Junimea, Iași, 1982.
- Idem; Cîrstea, Marusia. *Din istoria relațiilor anglo-române (1920-1941)*, în “Europa XXI”, 2002-2003, 11-12, pp.249-265.
- Idem; Cîrstea, Marusia. *România și Marea Britanie au jucat mereu în contratimp*, în „Historia”, 2003-2004, 2, nr. 26, pp.35-41.
- Chiper, Ioan, *Italy and the ratification of the October 28, 1920 treaty concerning Bessarabia*, în “Revue Roumaine d’Etudes Internationales, XXVI, 2(118), București, 1992, pp.77-102.
- Ciobanu, Nicolae, *Benito Mussolini*, în „Dosarele Istoriei”, An III, nr.11 (27), 1998, pp.10-18.
- Constantiniu, Florin, *O șansă ratată în problema Basarabiei?*, în „Clipa – Magazinul actualității culturale românești”, Editor: Fundația Națională pentru Civilizație Rurală „Niște Țărani”, iunie 2010.
- Corneanu, Constantin, *Situația geopolitică și strategică a României (1939-1941). Opțiuni politico-militare*, în *Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu*, Editura DM Press, Focșani, 1998, pp.617-655.

- Costea, Simion, *Reacțiile Ungariei lui Horthy și Italiei lui Mussolini la planul Briand de Uniune Europeană*, în "Angustia", 2001, 6, pp.213-224.
- Dascălu, Nicolae, *Implicații internaționale ale războiului italo-etioopian (1935-1936) în viziunea diplomației S.U.A.*, în *Istorie și societate*, București, 2000, pp.154-170.
- Dobrinescu Florin Valeriu, *România, Italia, și problemele sud-est europene și balcanice (1935-1938). Unele considerații*, în *Omagiul istoricului Gheorghe Buzatu*, Editura DM Press, Focșani, 1998, pp.591-600.
- Idem, *Vizita lui Nicolae Titulescu la Roma (ianuarie 1928) în viziune diplomatică franceză*, în *Omagiu istoricului Stelian Neagoe*, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, București, 2003, pp.107-113.
- Idem, Nicolescu Gheorghe, *Relații româno-italiene în toamna anului 1940*, în „Revista de istorie militară”, nr.4(50)/1998, pp.37-39.
- Idem, Pătroiu Ion, Nicolescu Gheorghe, *Relații politico-diplomatice și militare româno-italiene (1914-1947)*, Editura Intact, Craiova, 1999.
- Epure, Nicoleta, *Relațiile româno-italiene de la sfârșitul războiului la „Marșul asupra Romei” (noiembrie 1918-octombrie 1922). Geneza unor contradicții de lungă durată*, în „Analele Universității Creștine Dimitrie Cantemir”, Seria Istorie – Serie Nouă, anul 1, nr.1, 2010, pp.112-117.
- Eadem, *Relațiile româno-italiene de la sfârșitul războiului la „Marșul asupra Romei” (noiembrie 1918-octombrie 1922). Geneza unor contradicții de lungă durată*, în volumul *Relații internaționale și studii de istorie. Omagiu profesorului Constantin Bușe*, coord. Constantin Hlihor, Editura Universității din București, 2009, p.191-194.
- Grecu, Adrian. *Întâlnirea Al. Constantinescu - B. Mussolini și problema ratificării tratatului privind Basarabia* în “Revista de Istorie”, 2001, 12, nr. 1-2, pp.67-72.
- Leahu, Gabriel, *Începuturile politicii coloniale italiene. Ecouri diplomatice românești*, în “Analele Universității Creștine <Dimitrie Cantemir>”, București, Seria Istorie – Serie nouă, an.1, nr.1, 2010, pp.105-111.
- Lucaci, Andrei, *Grigore Gafencu și formula de securitate intitulată "Blocul Neutrilor"*, în "Zargidava", 2003, 2, pp.79-90.
- Ludwig, Emil, *De vorbă cu Mussolini*, Editura “Cugetarea”, București, f.a.

- Lupu, N.Z., *Conflictul italo-etioopian și problema recunoașterii achizițiilor teritoriale obținute prin forță în Relații internaționale în perioada interbelică*, Editura Politică, București, 1980.
- Idem, *Diplomația română și războiul Italiei fasciste împotriva Etiopiei*, în Gh. Buzatu (coord.), *Titulescu și strategia păcii*, Editura Junimea, Iași, 1982, pp.204-217.
- Idem, *Mari crize ale vieții internaționale. Războiul italo-etioopian 1935-1936*, Editura Politică, București, 1981.
- Milza, Pierre, *L'affaire Matteotti*, în "L'Histoire", nr.235, septembrie 1999, p.39.
- Idem, *Mussolini: portrait privé*, în "L'Histoire", nr.235, septembrie 1999, p.44.
- Idem, *Mussolini, vassal de Hitler?*, în "L'Histoire", nr.218, februarie 1998, pp.50-51.
- Idem, *Questions sur le fascism*, în "L'Histoire", nr.235, septembrie 1999, pp.34-47.
- Moisuc, Viorica, *Imperativul organizării securității și păcii europene și politica externă a României în ultimele luni de pace (aprilie-august 1939)*, în *Probleme de politică externă a României (1919-1939)*, Editura Militară, 1971, pp.357-414.
- Eadem, *Diplomația României și problema apărării suveranității naționale în perioada martie 1938-mai 1940*, București, Editura Academiei, 1971.
- Eadem, *Politica externă a României în epoca revizionismului și revanșardismului. De la un război la altul*, în "Dosarele Istoriei", 2002, 7, nr. 3, pp.31-36.
- Eadem, Matei Gh., *Politica externă a României în perioada Munchen-ului (martie 1938-martie 1939)*, în *Probleme de politică externă a României (1919-1939)*, Editura Militară, București, 1971, pp.299-256.
- Nedelcu Florea, *Cu privire la politica externă a României în perioada guvernării Goga-Cuza*, în *Probleme de politică externă a României (1919-1939)*, Editura Militară, București, 1971, pp.258-298.
- Oprea, Ion M., *Nicolae Titulescu*, Editura Științifică, București, 1966.
- Pătroiu, Ion, *România și Italia în prima fază a celui de-al doilea război mondial (septembrie 1939-iunie 1941)*, în *Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu*, Editura DM Press, Focșani, 1998, pp.601-607.
- Petre, Marius-Liviu, *Stereotipuri ale istoriografiei: poziția lui Nicolae Titulescu și României față de conflictul italo-etioopian*, în "Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova. Anuar Istoric", 4, Editura Pontos, Chișinău, 2003, pp.114-127.

- Sandache, Cristian, *Războiul din Etiopia*, în “Dosarele Istoriei”, An IV, nr.2 (30), 1999, pp.31-32.
- Idem, *Cu privire la politica externă a Italiei fasciste*, în *Omagiul istoricului Gheorghe Buzatu*, Editura DM Press, Focșani, 1998, pp.608-616.
- Savu, Al. Gh., *Considerații privind neutralitatea României la începutul celui de-al doilea război mondial*, în *Probleme de politică externă a României (1919-1939)*, Editura Militară, București, 1971, pp.415-439.
- Schipor, Bogdan – Alexandru, *Blocul Balcanic al Neutrilor în 1939. O inițiativă britanică, un proiect al tuturor*, în ”Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, tom XLVIII, 2011, pp.323-334.
- Scurtu, Ioan, *Eșecul unei idei fixe în politica externă a României*, în Ioan Scurtu, *Studii de Istorie*, Editura Ars Docendi, București, 2002, pp.314-324.
- Idem, *Sfârșirea granițelor României în 1940. Hotărârile Consiliilor de Coroană din iunie și august 1940*, în *România în situații limită* (coord. Lucian Culda), Editura Licorna, București, 1995.
- Idem, *The Foreign policy of Romania in the interwar period (1918-1939)*, în Ioan Scurtu, *Studii de Istorie*, Editura Ars Docendi, București, 2002, pp.285-296.
- Simion, Aurică, *Dictatul de la Viena*, Editura Albatros, București, 1996.
- Stan I. Constantin, Gaiță Alexandru, *Alexandru Averescu și recunoașterea de către Italia a Unirii Basarabiei cu România (1926-1927)*, în *Omagiul Istoricului Gheorghe Buzatu*, Editura DM Press, Focșani, 1998, pp.465-476.
- Trașcă, Ottmár, *Stenogramele Consiliului de Miniștri al Ungariei din 22, 28, 29 și 31 august 1940 referitoare la cel de-al doilea Arbitraj de la Viena*, în “Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXXVII-1998, Editura Academiei Române, pp.177-200.
- Țuțu Dumitru, Campus Eliza, *L'Entente Balcanique et son role dans la defense de la paix et de la securite dans le sud-est europeennes*, în „Actes du premier congres international des études balcaniques et sud-est européennes”, Editions de L'Academie Bulgare des Sciences, Sofia, 1970, pp.263-266.
- Xenii, Constantin. *Nicolae Titulescu*, în “Magazin Istoric“, 2002, 36, nr. 3, pp.8-11; nr. 4, pp. 50-52.
- Zamfiroiu Lilian, *Relații diplomatice româno – italiene. 1918-1940*, București, Editura Tritonic, 2011.